

Jan Gustaw Rokita

(Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)

Dwa żetony koronacyjne upamiętniające koronację
Jana III Sobieskiego w Krakowie, autorstwa nieznanego
medalierów, pochodzące z 1676 roku.
Uwagi ikonograficzne

*Two Tokens Commemorating the Coronation of Jan III Sobieski in Kraków,
the Authorship of Unknown Origin Coming from 1676. Iconographic Remarks*

STRESZCZENIE

Autor artykułu pt. *Dwa żetony koronacyjne upamiętniające koronację Jana III Sobieskiego w Krakowie, autorstwa nieznanego medalierów, pochodzące z 1676 roku. Uwagi ikonograficzne* opisuje szczegółowo dziesięć przykładów dzieł sztuki nawiązujących do awersów i rewersów wspomnianych żetonów. Jak przekonuje autor, ich twórcy przed wykonaniem królewskiego zlecenia mogli mieć kontakt z wcześniejszymi rycinami przedstawiającymi monarchę. Szczególnie ważne było, zwłaszcza w pierwszych latach panowania Jana III Sobieskiego, wykazanie, iż nowy władca-elekt sprawuje suwerenną władzę nad obywatelami w granicach istniejącego prawa (*pacta conventa*, artykuły henrykowskie). Jednocześnie, o czym zaświadcza wieniec laurowy na skroniach monarchy (na pierwszych stronach obydwu żetonów), zleceniodawcy mogło zależeć także na przypomnieniu odbiorcy o własnych osiągnięciach militarnych na południowo-wschodnich kresach Rzeczypospolitej. W przypadku drugiego z żetonów koronacyjnych powyższy wątek połączony z wiktoria chocimską znajduje rozwinięcie na rewersie. Również kompozycja na drugiej stronie pierwszego z żetonów koronacyjnych, bardziej rozbudowana, stanowiła aluzję do aktualnych wydarzeń politycznych. Za podstawowe źródło inspiracji przy projektowaniu rewersu posłużył medalierowi zapewne jeden ze współczesnych XVII-wiecznych emblematów lub rewers jednej z monet. W artykule autor przybliżył przedstawienia najbardziej zbliżone do wyobrażenia umieszczonego na medalu komemoracyjnym. Fakt, iż analizując zachowaną spuściznę ikonograficzną nie udało się znaleźć wzorca bezpośredniego, może wskazywać, że twórca zmodyfikował istniejące wcześniej ryciny, dostosowując ich wygląd do aktualnej potrzeby i wymogów zleceniodawcy. Nie ulega jednak wątpliwości, iż podobizny broni białej (miecza, szabli) oraz przerzuconych przezeń wieńców nie stanowiły *novum* w ikonografii interesującego nas okresu historycznego.

Słowa kluczowe: ikonografia numizmatyczna, koronacja, żeton, Jan III Sobieski

STAN BADAŃ

Na temat dwóch żetonów koronacyjnych¹ upamiętniających koronację Jana III Sobieskiego w Krakowie, autorstwa nieznanymi medalierów, pochodzących z 1676 roku powstało do dziś bardzo niewiele specjalistycznych publikacji. Wśród polskojęzycznych pozycji zawierających podstawowe dane o interesujących nas medalach komemoracyjnych wymienić należy zwłaszcza katalogi wystawowe: *Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*; *Odsiecz wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy* oraz *Tron pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996*². We wszystkich wspomnianych pozycjach, także i w katalogu wystawy nt. odsieczy wiedeńskiej, znajdują się opisy obydwu żetonów koronacyjnych.

Ze względu na przyjętą metodę pracy naukowej, zakładającą szukanie związków i zależności pomiędzy portretem na awersie czy rewersie żetonu koronacyjnego a podobizną graficzną i malarską szczególnie przydatne okazywały się również publikacje oraz artykuły naukowe. O ikonografii Jana III Sobieskiego i jego najbliższej rodziny pisali m.in.: Aleksander Czołowski w artykule *Ikonoografia wojenna Jana III*, Janina Ruszczyćówna w artykule *Ikonoografia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, Magdalena Górka w artykule *Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego* czy w koń-

¹ Żetony pozostawały w powszechnym użyciu na kontynencie europejskim pomiędzy XIII a XVII w. Wcześniej w starożytnym Rzymie podczas prostych działań matematycznych: mnożenia i dzielenia posługiwano się niewielkimi kamyczkami *calculi*, niezrobionymi jednak, jak w przypadku żetonów średniowiecznych czy nowożytnych, ze szlachetnych kruszców. Kluczowym wydarzeniem, w następstwie którego zdecydowano się na propagandowe wykorzystanie interesujących nas numizmatów, była wojna o niepodległość Niderlandów (toczona w latach 1566–1609). Wówczas na niewielkich medalowych krążkach zwanych *rechenpfening* umieszczano hasła polityczne bądź też starano się wpływać na odbiorcę za pośrednictwem odpowiednio dobranej kompozycji artystycznej. Do kategorii żetonu należy również zaliczyć liczmany, podskarbiówki (przypuszczalnie od 1550). Od XVII w. zaś żetonami nazywano medale komemoracyjne (późniejszego terminu użyto wymiennie w niniejszym artykule), por. G. Berry, *Medieval English Jetons*, London 1974; J.M. Pullan, *The History of the Abacus*, New York 1968.

² *Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*, red. W. Fijałkowski, J. Mieleszko, Warszawa 1983; *Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1983; *Odsiecz wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990; *Tron pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996*, Warszawa 1996.

cu Hanna Widacka, autorka najpełniejszego jak dotąd opracowania dotyczącego grafiki portretowej Jana III Sobieskiego pt. *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*³.

WSTĘP

Uroczystości związane z aktem sakry królewskiej umożliwiały rozpoczęcie działań propagandowych zaplanowanych na szeroką skalę⁴. Również i Jan III Sobieski, podobnie jak jego wazowscy poprzednicy na tronie polskim, potrafił umiejętnie wykorzystać nadarżającą się okazję do prezentacji własnej osoby w jak najlepszym świetle⁵. Ostatecz-

³ A. Czołowski, *Ikonografia wojenna Jana III*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, 2, 2, s. 265–266; J. Ruszczycówna, *Ikonografia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1982, 26, s. 309–333; M. Górską, *Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego*, w: „*Primus inter pares*”. *Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013; H. Widacka, *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010.

⁴ Koronacja Jana III Sobieskiego, podobnie jak pozostałe uroczystości odbywające się w Krakowie w czasach wazowskich, posiada zachowaną dokumentację ikonograficzną. Wymienić należy rycinę (miedzioryt, częściowo akwaforta) z 1676 r., autorstwa nieznanego rytownika pt. *Wjazd Jana III Sobieskiego na koronację do Krakowa oraz pogrzeb Jana II Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*. Orszak koronacyjny, którego czoło zbliża się w kierunku łuku triumfalnego z trzema arkadami, został upamiętniony w górnej części ryciny. Na początku pochodu można zauważyć monarchę siedzącego pod baldachimem na koniu idącym stępa, w asyście dostojników ubranych w stroje polskie i tureckie. Na omawianej rycinie, zbliżonej pod względem wykonania i koncepcji artystycznej do tzw. rolki sztokholmskiej ze zrekonstruowaną sceną wjazdu królowej Konstancji do Krakowa w 1605 r., artysta nie uwiecznił jednak momentu, w którym tradycyjnie podskarbiowie rozrzucali wśród zgromadzonej publiczności okolicznościowe medale, por. Kraków, Zbiory Czartoryskich, nr inw. R. 6964, 6965; Muzeum Narodowe, nr inw. 16301 (część górna kompozycji); H. Widacka, *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1987, s. 51–52, poz. 10, il. 11; eadem, *Lew Lechistanu*, s. 314–315.

⁵ Zachowały się również medale z wcześniejszego okresu poprzedzającego królewską koronację w Krakowie. Głównym powodem emisji numizmatów była potrzeba upamiętnienia wiktorii królewskiej pod Chocimiem z 11 listopada 1673 r. W przypadku wzmiankowanych dzieł medalierskich uprawnione jest mówienie o trzech dysponentach, a więc zamawiających: Michała Korybuta Wiśniowieckim (Kraków, Muzeum Czartoryskich, nr inw. XIII-4716; Warszawa, Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Ikonograficznych, nr inw. I.G. 18239; Malbork, Muzeum Zamkowe, nr inw. MZM/ND/188; E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich*, t. II, Wrocław 1838, poz. 188), Klemensie X (Kraków, Muzeum Narodowe, zbiory E. Hutten-Czapskiego, nr inw. VII-MdP-821; Warszawa, Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Ikonograficznych, nr inw. I.G. 18370; Toruń, Muzeum Okręgowe, nr inw. 46; E. Raczyński, *op. cit.*, poz. 189; E. Hutten-Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, t. I–V, St. Petersburg–Cracovie 1871–1916, poz. 2407), Janie III Sobieskim (Kraków, Muzeum Narodowe, nr inw. VII-Md-417, nr inw. VII-Md-418; Warszawa, Biblioteka Narodowa, Zakład Zbio-

nie królewska koronacja, kilkakrotnie przekładana, odbyła się 2 lutego 1676 r. w Krakowie po sejmie koronacyjnym (obradującym od 4 lutego 1676 r. do 14 marca 1676 r.)⁶ i pogrzebie poprzedników: Jana II Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego, 31 stycznia 1676 r.⁷ Rolę *interreksa* pełnił podczas ceremonii w katedrze wawelskiej prymas Andrzej Olszowski⁸. Po wysłuchaniu mszy świętej z okolicznościowym kazaniem i zaprzysiężeniu przez Sobieskiego *pactów conventów* oraz uprzednim namaszczeniu olejami nastąpiło nałożenie przez arcybiskupa na królewską głowę korony. Wkrótce potem władcy wręczono miecz, którym zwrócony w kierunku świadków „trzy razy szermował”⁹, w nawiązaniu do trzech stron świata wyznaczających symboliczne granice rządzonego przezeń państwa. Następnie ofiarowano elektowi pozostałe insygnia: berło i jabłko. Dopiero wówczas zaintonowano uroczyste hymn *Te Deum laudamus*

rów Ikonograficznych, nr inw. I.G. 18237; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 8 lipca 2013 r. (aukcja stacjonarna nr 54, kat. nr 54/874); E. Raczyński, *op. cit.*, poz. 185, 186; E. Hutten-Czapski, *Catalogue*, poz. 2404, 2405).

⁶ J.J. Rollos, *In Laudes Ioannis Sobiescii. Rękopiśmienny zbiór emblematów z rysunkami Johanna Jakoba Rollosa*, przekł. B. Milewska-Ważbińska, M. Górka, Warszawa 2016, s. 34.

⁷ Według Krystyna Matwijowskiego istnieją poszlaki pozwalające przypuszczać, iż Sobieski zamierzał w 1676 r. koronować się na króla nie w Krakowie, lecz we Lwowie, gdzie stacjonowały wówczas wiernie mu oddziały królewskie. Jak twierdzi historyk, dzięki obecności podkomendnych Sobieskiego, przekonanych o talencie militarnym władcy-elekta, a zarazem wiernych współtowarzyszy trudów wojennych, wszelkie ewentualne protesty opozycjonistów szlacheckich mogły być bardzo szybko stłumione. Ciekawie prezentuje się zwłaszcza fragment listu Jana Sobieskiego do Andrzeja Olszowskiego pisanego 5 kwietnia 1676 r. Władca, zwracając się do prymasa, ponawia propozycję po raz pierwszy sformułowaną otwarcie dopiero w deliberatoriach z 27 grudnia 1683 r., dotyczącą zwołania we Lwowie sejmu poświęconego kwestiom związanym z obronnością. Argumentując własne stanowisko, informuje o trudnej sytuacji na froncie, wymagającej stałej obecności dowódcy odpowiedzialnego za całokształt działań militarnych, a także znaczących wydatkach związanych z jego przybyciem do Krakowa. Cyt.: „[...] czy godzi się dla Boga, tak zasłużonego króla... na tak ciężką i pracowitszą niż wojna fatygę”. Co szczególnie istotne, w korespondencji mowa jest o sejmie trwającym krócej niż zwyczajowe 6 tygodni. Zwolennicy powyższej hipotezy powołują się ponadto na pismo propagandowe pt. *Puncta przed sejmem coronationis...*, którego nieznanym autor, prócz postulatów konkretnych reform ustrojowych, przedstawia pomysł koronacji Sobieskiego w mieście nad Pełtwią. Ostatecznie jednak, nie chcąc naruszać dotychczasowej tradycji, władca-elekt przyjął wraz z małżonką koronę w katedrze wawelskiej, por. K. Matwijowski, *Czy Sobieski zamierzał przeprowadzić absolutystyczny zamach stanu?*, w: *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984, s. 113–116; Z. Wójcik, *Jan III Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983, s. 249.

⁸ *Ibidem*, s. 249.

⁹ Cyt. za M. Komaszynski, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*, Warszawa 1983, s. 98.

i doprowadzono Sobieskiego do specjalnego podwyższenia (przykrytego purpurą), gdzie znajdowało się krzesło mające obicie wykonane ze złoto-głowi i pełniące funkcję tronu monarszego¹⁰.

Po odprawieniu tradycyjnego rytuału sakry udano się do komnat zamkowych, gdzie przygotowano specjalny bankiet na cześć nowej pary panujących. W związku z powyższym uformowano specjalny pochód, na czele którego znajdował się ukoronowany monarcha. Za osobą królewską podążali miecznik koronny trzymający miecz użyty podczas uroczystości w katedrze wawelskiej, chorąży koronny i litewski z chorągwiami oraz marszałkowie z laskami. Królową, ze względu na to, że była wówczas brzemienna oraz przywdziała ciężki strój uszyty z aksamitu, niesiono natomiast na zielonym krześle, podbitym adamaszkiem. Także i insygnia panującej pary zostały odpowiednio wyeksponowane. Podążający obok Stanisław Jan Jabłonowski, wojewoda ruski, trzymał w ręku berło. Maria Kazimiera Sobieska zaś dzierżyła złote jabłko. W orszaku władczyni znalazł się również Toussaint Forbin Janson¹¹.

Najważniejsze z propagandowego punktu widzenia obchody odbyły się nazajutrz, podczas *homagium* władz miejskich. Na Rynku Głównym ufundowano okazały łuk triumfalny¹². Okna i ściany znaczniejszych budynków wzniesionych przy głównym trakcie prowadzącym z Wawelu w okolice kościoła Mariackiego (ul. Grodzka) udekorowano portreta-

¹⁰ *Ibidem*, s. 97–98.

¹¹ Toussaint Forbin Janson (ur. 1 października 1631 w Mane – zm. 24 marca 1713 w Paryżu) – wywodzący się z Francji kardynał, nadzwyczajny ambasador Francji w Rzeczypospolitej i Holandii. W młodości, po uzyskaniu przygotowania teologicznego, wstąpił do Zakonu Maltańskiego, szybko awansując. 14 maja 1656 r. wyświęcony na biskupa Filadelfii (oficjalnie wyznaczony 5 lipca tego roku). Następnie 27 stycznia 1668 r. wybrany na biskupa Marsylii (zatwierdzony 9 lipca 1668 r.). Począwszy od 1674 r. Toussaint Forbin Janson przybywał w Rzeczypospolitej jako wysłannik władcy arcychrześcijańskiego na sejmie elekcyjnym po śmierci Michała Korybuta Wiśniowieckiego (przyjęty na audyencji 11 maja tego roku). Kolejnym etapem kariery T. Forbin Jansona stało się objęcie z rozkazu królewskiego biskupstwa w Beauvais (wybrany 14 sierpnia 1679 r., zatwierdzony 25 września tego roku). Na ostatnie dwie najważniejsze godności – kardynała-prezbitera bazyliki św. Agnieszki za Murami oraz kardynała-prezbitera kościoła św. Kaliksta w Rzymie wyznaczył T. Forbin Jansona dopiero papież Aleksander VII, kolejno 10 lipca 1690 r. oraz 28 września 1693 r. Wcześniej, bo 13 lutego 1690 r. otrzymał z rąk głowy Kościoła katolickiego kapelusze kardynalski, por. *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive, summorum Pontificum, S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum antistitum series: e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, Hrsg. K. Eubel, W. van Gulik, L. Schmitz-Kallenberg, P. Gauchat, R. Ritzler, Patawia 1951.

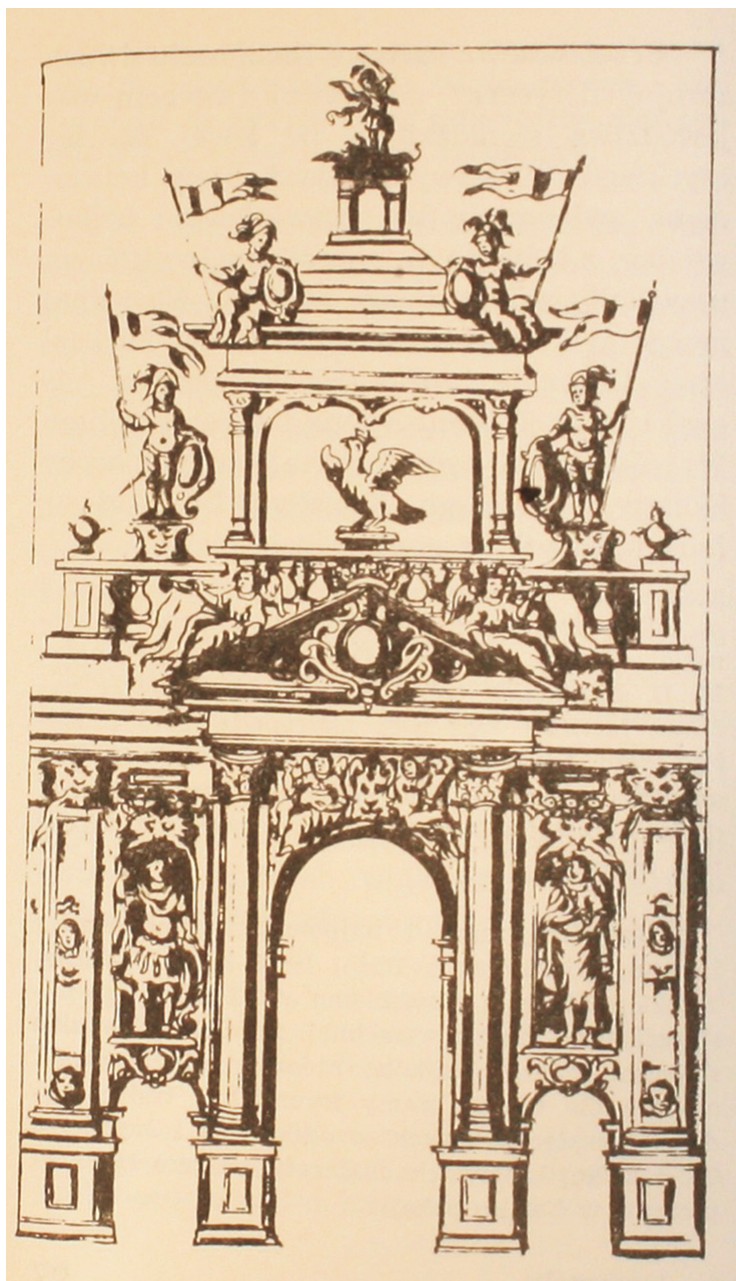
¹² M. Górska i B. Milewska-Ważbińska we wstępie do pracy *In Laudes Ioannis Sobiescii* zwróciły uwagę, iż autorem oprawy literackiej wszystkich bram triumfalnych wzniesionych w Krakowie z okazji koronacji Jana III Sobieskiego był profesor Akademii Krakowskiej Stanisław Józef Biezanowski. Cyt. za J.J. Rollos, *op. cit.*, s. 34.

mi antenatów Sobieskiego. Największe zaś wrażenie wizualne robiły na uczestnikach bez wątpienia pokazy sztucznych ogni odpalanych (dla odpowiedniego efektu) dopiero po zapadnięciu zmroku. W takiej właśnie scenerii rozrzucano okolicznościowe żetony koronacyjne z wizerunkiem aktualnie panującego.

Entuzjastycznie witający króla mieszkańcy Krakowa wykazali się bez wątpienia dużą pomysłowością. Wspomniana drewniana konstrukcja (dwupoziomowa, posiadająca trzy przelotowe bramy: główną i dwie boczne), podkreślająca rangę triumfu królewskiego, została złożona przy wykorzystaniu fragmentów wcześniejszej budowli wystawionej na cześć Michała Korybuta Wiśniowieckiego¹³ (il. 1). W części frontalnej łuku, w niszach zlokalizowanych nad bocznymi wejściami ustawiono statuy interpretowane na podstawie posiadanych atrybutów jako „Mars” i „Pax”. Analogicznie po drugiej stronie znalazły się rzeźby postaci wyobrażających dwie inne wartości – „Virtus” i „Justicia”. O szczególnych predyspozycjach Sobieskiego do sprawowania władzy świadczyły ponadto półkolumny korynckie zarezerwowane zawsze dla aktualnie panującego. Po obydwu stronach wzorowanego na rzymskich odpowiednikach tympanonu pojawiły się natomiast symbole stanowiące nieodłączny element ikonografii większości późniejszych zwycięstw wojennych znakomitego „Sarmaty”, zwłaszcza odnoszonych nad Turkami i Tatarami pod Wiedniem i Parkanami. Mowa w tym miejscu o Famach – niewiastach w długich szatach, dmących w trąby z przyczepionymi płomieniami. Kluczowe dla zrozumienia przekazu propagandowego było zapewne przedstawienie orła w koronie stojącego na niskim postumencie (nad tympanonem), oznaczającego zarówno królewską godność, jak i majestat Rzeczypospolitej¹⁴.

¹³ *Chwała i sława Jana III*, s. 13–14; A. Gradowska, *Przyczynek do ikonografii rodziny Sobieskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1967, 29, 1, s. 64–71; J. Chrościcki, *Barokowa architektura okazjonalna*, w: *Wiek XVII, Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970, s. 229–254; M. Rożek, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1972, s. 98–99.

¹⁴ Jan Sobieski nie tylko bardzo dobrze znał współczesne XVII-wieczne emblematy, lecz potrafił również podczas relacjonowania aktualnych wydarzeń nawiązywać do przekazu w nich zawartego. Podobne porównania zastosował, opisując w liście do Marii Kazimiery, pisanym z Żółkwi i datowanym na 15 grudnia 1667 r., straty, jakie ponieśli mieszkańcy miejscowości w okolicach Jaworowa należących do dóbr dziedzicznych rodu Sobieskich. Cyt. „Koło Jaworowa pofantowały się na chorągiew usarską najlepsze folwarki i tak teraz podobnymiśmy się stali á un emblème, które piszą nad świecą zapaloną albo gorejącą: ‘Je me consume servant aux autres’”. Cyt. za J.J. Rollos, *op. cit.*, s. 9, przypis 3. Dowodem zainteresowań królewskich w dziedzinie emblematyki jest praca pt. *Katalog księzek biblioteki króla Jana III Sobieskiego*, wyd. T.J. Lubomirski, Kraków–Warszawa 1879. M. Górską, korzystając z powyższego źródła, przytoczyła imiona i nazwiska autorów oraz tytuły następujących prac przechowywanych w zbiorach biblioteki rezydencji wilanowskiej w czasach Jana III Sobie-

Ilustracja 1. Rysunek bramy triumfalnej wystawionej z okazji koronacji Michała Korybuta Wiśniowieckiego, następnie rozmontowanej i ustawionej ponownie w związku z podobnymi uroczystościami na cześć Jana III Sobieskiego.

Źródło: Reprodukcja w formie skanu za: M. Rożek, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1972, s. 98–99.

Królewska koronacja oraz wcześniejsza o 2 lata elekcja (19 maja 1674), urzeczywistnione również dzięki szczeremu poparciu szerokich rzesz przedstawicieli szlachty, były także impulsem do emisji okolicznościowych dzieł sztuki medalierskiej. Z bogatej spuścizny medalierskiej pochodzącej z lat 1674–1676 można wyróżnić dziesięć medali (jeden został poświęcony wyłącznie gloryfikacji Marii Kazimiery)¹⁵, w zależności od treści propagandowych obecnych na kompozycjach ich awersów i rewersów¹⁶ czy jakości kruszcu, przeznaczonych dla odmiennych kategorii

skiego: Claude François Mènestrier, *La Philosophie des Images*, Paryż 1682–1683; *La véritable art du blason*, Lyon 1659 oraz Pierre Le Moyne, *De l'art des devises*, Paryż 1666; por. M. Górńska, *op. cit.*, s. 83, przypisy 2.

¹⁵ Według M. Górskiej miejscem bicia medali na pamiątkę królewskiej elekcji i koronacji była mennica bydgoska otwarta ponownie w 1677 r. i będąca pod zarządem Bartolomea Garde. Autorka, niestety, nie podaje jednak, o jakie konkretnie numizmaty jej chodzi (zapewne głównie żetony koronacyjne o nierozbudowanej schematycznej kompozycji i niewielkich rozmiarach krążka?). Nie powołuje się także na żadne konkretne źródło historyczne mogące potwierdzić jej przypuszczenia. Wiadomo jedynie, iż w ośrodku bydgoskim na pewno wytwarzano dukaty, talary, orty, szóstaki i trojaki. Magdalena Górńska pominęła w swych rozważaniach również wiele medali uświetniających królewską elekcję i koronację, sporządzonych przez Jana Höhna mł. w Gdańsku, nie zaś w Bydgoszczy i datowanych kolejno na ok. 1675, 1676 (?), 1676, ok. 1676, 1676 i ok. 1676; por. *Chwała i sława Jana III*, s. 208–210, kat. nr 172, 173, 174, 175, 177, 178; M. Górńska, *op. cit.*, s. 84. Zgodna z prawdą jest natomiast uwaga autorki, iż za produkcję menniczą odpowiedzialny był w pierwszych latach po 1674 r. w Koronie wciąż Jan Andrzej Morsztyn, podskarbi koronny. J.A. Morsztyn również zajmował się rozrzucaniem żetonów koronacyjnych podczas *homagium* władz miejskich na Rynku Głównym w Krakowie, por. G. Coyer, *Historia Jana Sobieskiego Króla Polskiego*, Wilno 1852, s. 245; M. Górńska, *op. cit.*, s. 84.

¹⁶ Z myślą o elekcji Jana III Sobieskiego kupiec gdański, a zarazem filozof i badacz emblematów, Gotfryd Peschewitz planował samodzielną emisję jeszcze jednego medalu. Ambitne przedsięwzięcie G. Peschewitza ostatecznie jednak nie doszło do skutku. Zachował się rysunek wykonany tuszem przez Henryka Duvena, dzięki któremu możemy poznać najbardziej prawdopodobny wygląd dzieła medalierskiego. Awers różni się od medali bitych na polecenie królewskie, nie zawiera bowiem jak zazwyczaj podobizny monarszej. Inspirowaną przedstawieniami alegorycznymi scenę na pierwszej stronie trzeba interpretować w nawiązaniu do postulowanych prerogatyw panującego wobec poddanych. Rewers medalu G. Peschewitza w całości wypełnia napis informujący o okolicznościach wyboru hetmana wielkiego koronnego na króla Polski: JOANNES SOBIESKI MAGNVS PACIS PVBLICAE ET EXECITVS REGNI MAGISTER POST DELETVM AD CHOCIMVM IMERATORIA VIRTUTE TVRCARVM EXERCTVM VINDICATAM PALAM HOSTIS PERFIDIAM DEFENSAM REIPVBLICAE ORBITATEM CONSPIRANTE CEERTATIM S[enatus] P[opulusGue] S[abinus] SVFFRAGATIONE DIE XXI MAII A. CIDI LXXIV REX RENVNTIATVS EST, por. Gdańsk, Biblioteka PAN, rkps, sygn. Ms. 2442; E. Iwanoyko, *Godfryd Peschewitz – emblematyk gdański drugiej połowy XVII wieku*, „Rocznik Historii Sztuki” 1985, 15, s. 231–246.

odbiorców oraz bitych w różnych nakładach¹⁷. Wśród nich znajdują się również i żetony¹⁸.

¹⁷ Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 4288 MNW, 4792 MNW, 7217 MNW, 16482 NPO, 16385 MNW, 16393 MNW, 16395 NPO; Kraków, Muzeum Narodowe, zbiory E. Hutten-Czapskiego, nr inw. VII-Md-422, VII-Md-431, VII-Md-433, VII-Md-460, VII-Md-629, VII-Md-631, VII-Md-635, VII-Md-637, Cz. 1415; Toruń, Muzeum Okręgowe, nr inw. 50; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji Warszawskiego Centrum Numizmatycznego, dnia 24 lutego 2012 r.; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu numizmatycznego Pawła Niemczyka, Warszawa, dnia 23 października 2010 r., aukcja nr 1, kat. nr 124; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji Warszawskiego Centrum Numizmatycznego, dnia 21 listopada 1998 r., aukcja stacjonarna nr 16, kat. nr 16/1104; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Coin Galleries Sale”, Oyster Bay, dnia 21 października 2010 r., kat. nr 3187; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji Warszawskiego Centrum Numizmatycznego, dnia 27 lutego 2016 r., aukcja nr 63, kat. nr 813; Kraków, Muzeum Narodowe, Zbiory Czartoryskich, nr inw. Cz. 2420; Toruń, Muzeum Okręgowe, nr inw. 52; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji Warszawskiego Centrum Numizmatycznego, dnia 27 lutego 2010 r., aukcja stacjonarna nr 42, kat. nr 42/799; por. E. Raczyński, *op. cit.*, t. II, poz. 187, 190–192, 196, 199, 200 (odmiana), 201, 203, 204, 207, 208; E. Hutten-Czapski, *Catalogue*, poz. 2408, 2409, 2419, 2420, 2517, 7762; *Chwała i sława Jana III*, s. 207–208, kat. nr 171.

¹⁸ Do wspomnianych żetonów koronacyjnych należy zaliczyć trzy medale. Pierwszy z nich o wartości donatywy czteroipółdukatowej, autorstwa Jana Höhna (Hoehna) mł. pochodzi z 1676 r. (?). Na awersie widnieje podobizna Jana III Sobieskiego *all'antica* (w prawym profilu) w paludamencie udrapowanym wzdłuż torsu, przypiętym okrągłą broszą wraz z wieńcem laurowym na głowie i napisem otokowym: IOAN[nes] III D[ei] G[ratia] REX POL[oniae] (Jan III z Bożej łaski Król Polski). Rewers zaś wypełnia podobizna Marii Kazimiery (w lewym profilu) w sukni z dekoltem otoczonym klejnotami i perłami, naszyjniku perłowym i fryzurze z wplecionymi perłami wraz z tytułaturą: MARIA CASIM[ira] D[ei] G[ratia] REG[ina] POL[oniae] (Maria Kazimiera z Bożej łaski Królowa Polska) (Kraków, Muzeum Narodowe, zbiory E. Hutten-Czapskiego, nr inw. MNK VII-Md-637, Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 16482 NPO). Kolejny żeton koronacyjny, upamiętniający jedynie królewską małżonkę i jej udział w akcie sakry królewskiej, sporządził anonimowy medalier w 1676 r. Popiersie w profilu królowej, w sukni na kształt paludamentu, związanej na ramieniu i urozmaiconej okrągłą broszą nad piersiami, naszyjniku perłowym oraz fryzurze – włosach ufryzowanych w loki i spiętych wstążką, odtworzone na awersie, skierowane jest w lewą stronę. Napis zawiera tytułaturę władczyni MARIA CASIMIRA CORON[ata] IN REGIN[am] POL[oniae] M[agnam] D[ucem] L[ithuaniae] DIE 2 FEB[ruarii] 1676 (Maria Kazimiera, koronowana na Królową Polski, Wielką Księżną Litewską dnia 2 lutego 1676). Rewers żetonu koronacyjnego został natomiast poświęcony całkowicie dziełu gloryfikacji Marii Kazimiery, upamiętnionej jako Junona podróżująca rydwanem w kierunku słońca i uzupełniony o napis: FULGORIS SOCIAM VOCAT IN CONSORTIA REGNI (Towarzyszkę pioruna wzywa do uczestnictwa władzy) (Kraków, Muzeum Narodowe, Zbiory Czartoryskich, nr inw. Cz. 2420; Toruń, Muzeum Okręgowe, nr inw. 52; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji Warszawskiego Centrum Numizmatycznego, dnia 27 lutego 2010 r. [aukcja stacjonarna nr 42, kat. nr 42/799]; E. Raczyński, *op. cit.*, t. II, poz. 203, 204, E. Hutten-Czapski, *Catalogue*, poz. 2420). Trzeci ostatni medal

OMÓWIENIE ŻETONÓW KORONACYJNYCH

O imponującym rozmachu królewskich przedsięwzięć w dziedzinie medalierstwa świadczą żetony koronacyjne z 1676 r., emitowane w dwóch różnych wersjach. Mimo że nie mają większej wartości artystycznej i nie sposób również zidentyfikować ich twórców, są znakomitym przykładem popularyzacji wśród szerokich mas głównych postulatów dworu monarszego. Ze względu bowiem na kruszec (srebro¹⁹), jak i nieduże rozmiary (28 mm i 27 mm) były rozrzucane w znacznych ilościach na ulicach i placach Krakowa²⁰ (il. 2ab, 3a i 3b). Kompozycja ich rewersów w sposób jednoznaczny wskazuje na predyspozycje Jana III Sobieskiego do sprawowania urzędu królewskiego, wynikające z racji pochodzenia oraz posiadanych umiejętności wojskowych. Pierwszy z żeto-

komemoracyjny zaprojektował i zrealizował również Höhn (Hoehn) mł. w 1676 r. Awers dzieła medalierskiego dotyczy bezpośrednio Jana III Sobieskiego i Marii Kazimiery, których wizerunki w formie antykizowanych i profilowanych popiersi obwiedzionych wicią laurową wypełniają w całości powierzchnię medalowego krążka. Najbardziej rozpoznawalnym elementem ubioru króla pozostaje paludament. Wieniec laurowy znajduje się dodatkowo na skroniach monarchy. Rewers medalu Höhna (Hoehna) mł. z 1676 r. zdominowała natomiast alegoryczna interpretacja zgodnych i szczęśliwych rządów pary królewskiej. Palma zwieńczona królewską koroną, o którą opiera się geniusz sławy, została przedstawiona na tle panoramy Krakowa. Napis otokowy rewersu medalu: CRESCANT CUM PALMIS NOMINA (Niech rosną z palmami imiona) pełni funkcję komentarza (Kraków, Muzeum Narodowe, zbiory E. Hutten-Czapskiego, nr inw. VII-Md-460; Toruń, Muzeum Okręgowe, nr inw. 50; Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 16395 NPO, Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Coin Galleries Sale”, Oyster Bay, dnia 21 października 2010 r., kat. nr 3187).

¹⁹ Zachowały się wykonane ze złota egzemplarze opisywanych żetonów koronacyjnych Jana III Sobieskiego. Ich nakład był jednak znacznie mniejszy, grupa potencjalnych odbiorców zaś ściśle określona, por. *Chwała i sława Jana III*, s. 209, kat. nr 176, s. 210, kat. nr 179.

²⁰ Dysponujemy w tym wypadku rzetelnym i wiarygodnym źródłem historycznym potwierdzającym postulowane przez nas przeznaczenie żetonów koronacyjnych Jana III Sobieskiego. Anonimowy autor przetłumaczonego na język niemiecki opisu koronacji pary królewskiej odbywającej się w Krakowie, pt. *Ausführliche und gründliche Relation, welchergestalt beide königliche Majestäten von Polen, Johannes III. und Maria Kasimira am 2. Februar 1676 in Krakau gekrönt wurden* (b.m. dr., 1676) wspomina, iż w trakcie *homagium* władz miejskich, po głównych uroczystościach koronacyjnych w katedrze wawelskiej: „Jmc pan podskarbi koronny monetę grubą króla jmc i królowey jejmci inter populum i w okna spektatorium iaciebat od samego Zamku aż do Ratusza”. Mowa w tym miejscu oczywiście o Janie Andrzeju Morsztynie, podskarbidzie wielkim koronnym w latach 1668–1683. Cyt. za M. Górską, *op. cit.*, s. 84 (przypis 17). Informację o analogicznym przeznaczeniu żetonów koronacyjnych Jana III Sobieskiego znajdujemy również w innych źródłach pisanych, umożliwiających szczegółowe poznanie przebiegu uroczystości krakowskich, por. G. Coyer, *op. cit.*, s. 245, *Chwała i sława Jana III*, s. 209, kat. nr 176.

Ilustracja 2ab. Żeton koronacyjny na pamiątkę koronacji Jana III Sobieskiego (2 lutego 1676 r.), emitowany z inicjatywy dysponenta królewskiego, nieznanymi medalier, Kraków 1676, srebro, śr. 28 mm, bity, reprodukcja za: E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich*, t. II, Wrocław 1838, poz. 195. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 11 czerwca 2005 r. (aukcja stacjonarna nr 32, kat. nr 32/1009)

Źródło: <http://wcn.pl/archive?q=Sobieski%2C+%C5%BCetony> [dostęp: 3 VI 2017].

Ilustracja 3a. Awers żetonu z okazji koronacji Jana III Sobieskiego, bity na zlecenie dysponenta królewskiego, nieznanymi medalier, Kraków 1676, srebro, śr. 27 mm, bity. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 21 listopada 1998 r. (aukcja stacjonarna nr 16, kat. nr 16/1104)

Źródło: http://wcn.pl/archive/16_1104?q=CORONATVR [dostęp: 3 VI 2017].

Ilustracja 3b. Rewers żetonu z okazji koronacji Jana III Sobieskiego, bity na zlecenie dysponenta królewskiego, nieznanymi medalier, Kraków 1676, srebro, śr. 27 mm, bity. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 21 listopada 1998 r. (aukcja stacjonarna nr 16, kat. nr 16/1104)

Źródło: http://wcn.pl/archive/16_1104?q=CORONATVR [dostęp: 3 VI 2017].

nów koronacyjnych zawiera na awersie, antykizowane, profilowane popiersie królewskie w zbroi karacenowej z kwadratowym wycięciem wokół szyi, naramiennikiem w kształcie maskarona i wieńcu laurowym na głowie²¹, opatrzone okolicznościowym napisem otokowym: IOANNES III CORON[atus] IN REG[em] POL[oniae] ET M[agnum] D[ucem] L[it]haniae] 2 FEB[ruarii] 1676 (Jan III koronowany Królem Polskim i Wielkim Księciem Litewskim, dnia 2 lutego 1676 r.)²².

²¹ Wieniec laurowy honorujący skronie władcy często pojawiał się także w oficjalnej ikonografii młodzieńczej władcy francuskiego Ludwika XIV. Monarcha lub jego opiekunowie (w pierwszym okresie rządów), każąc nadwornym artystom ukazywać własną osobę wraz ze wspomnianym atrybutem, mieli zapewne na względzie podobne cele propagandowe, co Jan III Sobieski. Wizerunki panującego w wieńcu sporządzano zwłaszcza na monetach. Wymienić należy wizerunek monarchy w popiersiu, paludamencie i wieńcu laurowym (wraz z inskrypcją: LVD XIII D.G. FR ET NAV REX) na awersie monety o wartości 1/2 ecusa z 1644 r. czy podobiznę Ludwika XIV w popiersiu, zbroi antycznej z kwadratowym wycięciem wokół szyi i paskami *pteryges* oraz paludamencie i wieńcu laurowym na głowie na pierwszej stronie monety o wartości escuda, datowanej na 1651 r. (wraz z inskrypcją LVD XIII D.G. FR ET NAV REX). W wieńcu laurowym i paludamencie przedstawiono również Ludwika XIV na pierwszej stronie monety o wartości 1/12 ecusa z 1663 r. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu numizmatycznego „Martí Hervera & Soler y Llach” (Barcelona), dnia 27 października (aukcja nr 62, kat. nr 4671), Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu numizmatycznego, „Cayón Subastas” (Madryt), w lipcu 2016 r. (kat. nr 305), Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu numizmatycznego „Martí Hervera & Soler y Llach” (Barcelona), dnia 27 października (aukcja nr 62, kat. nr 4666), por. M. Mitchinger, *Jetons, medalets & tokens*, vol. 1–3, London 1988–1989.

²² Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. 16393 MNW; Kraków, Muzeum Narodowe, Zbiory Czartoryskich, nr inw. Cz. 1415, Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwiariatu „Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG” (Osna-brück), dnia 13 marca 2012 r., (aukcja nr 206, kat. nr 3232); F. Bentkowski, Spis medali polskich lub z dziejami Krainy Polskiej stycznych w Gabinetie Król. Alex. Uniwersytetu w Warszawie znajdujących się tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podać zebrany i porządkiem ułożony przez [...], Warszawa 1830, poz. 212, 213; E. Raczyński, op. cit., t. II, poz. 195; E. Hutten-Czapski, Catalogue, poz. 2415; W. Bartynowski, Teki Bartynowskiego. Medale Jana III Sobieskiego [XIX/XX w.], [b.m.w.], poz. I.G. 18257, I.G. 18258, I.G. 18260 (odmiany); Cz. Kamiński, W. Kowalczyk, Medale i medaliony polskie i związane z Polską. Katalog wystawy, Warszawa 1969, poz. 63; Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali, red. A. Białkowski, E. Tarka, S. Suchodolski, Z. Wdowiszewski, Muzeum Narodowe, Warszawa 1974, poz. 2566; Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Katalog wystawy, red. Z. Białłowicz-Krygierowa, M. Warkoczewska, Poznań 1982, s. 117, poz. 208, 209; Chwała i sława Jana III, s. 209–210, kat. nr 176. Istnieją ponadto dwie odmiany powyższego żetonu koronacyjnego. Pierwsza odmiana, autorstwa nieznanego twórcy, również datowana jest na 1676 r. Postać królewska na awersie wspomnianego medalu komemoracyjnego została jednak upamiętniona odmiennie. Sobieski ma na sobie jedynie paludament spięty na ramieniu broszą oraz naramiennik w formie paszczy lwiej z paskami *pteryges*. Brakuje natomiast karaceny. Rewers pozostaje bez zmian. Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 11 czerwca

Antyczne portrety Jana III Sobieskiego umieszczone na awersach żetonów koronacyjnych pochodzących z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVII w. nawiązują do popiersia królewskiego, które znalazło się w charakterze okolicznościowej dekoracji na monumentalnej kompozycji (miedziorycie z akwafortą) odbitej z kilku osobnych płyt pt. *Dodecameron Triumphans Joannis III [...]*, autorstwa Romeyna de Hooghe'a wydanej w 1675 r.²³ (il. 4). Interesująca nas rycina była poświęcona upamiętnieniu zakończonej ostatecznym sukcesem 12-dniowej wyprawy hetmana Sobieskiego na czambuły tatarskie (październik 1672 r.). Wtargnięcie do Rzeczypospolitej sprzymierzeńców Imperium Osmańskiego stało się możliwe w wyniku najazdu tureckiego z 1672 r. Sylwetka monarchy utrwalona została przez R. de Hooghe'a w formie popiersia osadzonego na postumencie i obwiedzionego gałązkami laurowymi inaczej niż na pierwszych stronach interesujących nas dzieł medalierskich, w ujęciu skierowanym na wprost, z głową zwróconą *en trois quarts* w prawo. Mimo że na postumencie uwzględniono tytułaturę Sobieskiego IOANNI III / POLONORUM etc. REGI / UBIQUE TRIUMPHANTI (Janowi III, królowi Polaków, wszędzie triumfującemu) brak jest ważnych atrybutów (insygniów koronacyjnych). Właściwy akt sakry królewskiej doko-

2005 r. (aukcja stacjonarna nr 32, kat. nr 32/1009). Na kolejnej odmianie Sobieskiego uwieczniono na awersie w karacenie z naramiennikiem przypominającym lwi pysk i paskami *pteryges* oraz paludamencie i wieńcu laurowym, Warszawa, Zamek Królewski, nr inw. ZKW.N.77; Poznań, Muzeum Narodowe, nr inw. GN E 42; por. M. Stahr, *Medale polskie i z Polską związane od XVI do XVIII wieku*, Poznań 2008, s. 85, poz. 81.

²³ Kraków, Muzeum Narodowe, nr inw. 33950 oraz 131910 (nowsze odbitki); Warszawa, Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Ikonograficznych, nr inw. G. 9912 (nowsza odbitka); Muzeum Narodowe, Gabinet Rycin, nr inw. 21171 (nowsza odbitka); E. Hutten-Czapski, *Catalogue*, poz. 681; D. Witke-Jeżewski, *Portret królewski w grafice ze zbiorów Dominika Witke-Jeżewskiego*. *Katalog*, Warszawa 1925, poz. 539; A. Czołowski, *op. cit.*, s. 219–220, poz. 5; *Katalog wystawy jubileuszowej zabytków z czasów króla Stefana i Jana III w czterechsetlecie urodzin Stefana Batorego i dwieście pięćdziesięciolecie odsieczy wiedeńskiej* [dalej: *Katalog wystawy 1933*], Muzeum Wojska Polskiego, Muzeum Narodowe, Warszawa 1933, s. 154, poz. 342; A. Treiderowa, *Tematyka polska w twórczości Romeyna de Hooghe'a*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1960, 6, s. 5–47; 1960, s. 16–20, 42–44, il. 2; J. Landwehr, *Romeyn de Hooghe the etcher contemporary portrayal of Europe 1662–1707*, Leiden 1973, s. 55–60; J. Ryszczycówna, *op. cit.*, s. 219; *Chwała i sława Jana III*, s. 173, kat. nr 96; H. Widacka, *Lew Lechistanu*, s. 48–49, poz. 7, il. 7; *Katalog portretów osobistości polskich i w Polsce działających w zbiorach Biblioteki Narodowej*, red. H. Widacka, t. 1–8, Warszawa 1990–1999 [dalej: *Katalog portretów BN*], t. II, 1992, s. 141; *Gdańsk dla Rzeczypospolitej w służbie Króla i Kościoła*, *Katalog wystawy*, red. T. Grzybkowska, Warszawa 2004, s. 262–268, poz. IV/1–5; *Skarby Niderlandów. Rysunki i wybrane ryciny artystów niderlandzkich XV–XVII wieku ze zbiorów Fundacji Książąt Czartoryskich*. *Katalog wystawy w Arsenale-Muzeum Książąt Czartoryskich (20 kwietnia – 30 maja 2004 roku)*, red. J. Popielska, Kraków 2004, s. 110–118, poz. 48; H. Widacka, *Lew Lechistanu*, s. 370–371. Autorstwo ryciny zostało dodatkowo potwierdzone sygnaturą znajdującą się w dolnej części: D[at] D[icat] D[edicat] ROMANUS DE HOOGE AUCT[or].

nał się bowiem dopiero 2 lata później, 2 lutego 1676 r. na Wawelu. Efekt celowej antykizacji został osiągnięty dzięki wykorzystaniu takich samych środków, jak w przypadku kompozycji medalierskiej, zwłaszcza kostiumu, na który składały się rzymska zbroja (z pyskiem lwa (?) na piersi), udrapowany płaszcz *all'antica* oraz wieniec laurowy znajdujący się na skroniach władcy²⁴.

Ilustracja 4. *Dodecameron Triumphans Joannis III* [...] na cześć zwycięskiej dwunastodniowej wyprawy hetmana wielkiego koronnego Jana Sobieskiego na czambuły tatarskie, Romeyn de Hooghe (rytownik), 1675, miedzioryt z akwafortą, wym. 25,3 cm x 49,8 cm (płyta).

Źródło: Reprodukcja w formie skanu za: H. Widacka, *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010, s. 371, 373.

Istnieje także znacznie późniejszy portret graficzny (miedzioryt) Jana III Sobieskiego datowany na 1685 r., autorstwa rysownika Adriaena van Bloemena (Blom, Blum, Blumb)²⁵ oraz rytownika Barthollomäusa

²⁴ Ważne ze względu na symbolikę są również okolicznościowe inskrypcje wryte na postumencie z popiersiem króla: IOANNI III POLONORUM etc. REGI UBIQUE TRIUMPHANTI (Janowi III, królowi Polaków, wszędzie triumfującemu) oraz usytuowane na wstęgach rozmieszczonych wokół gałęzi palmowych: OB CIVES SERVATUS – OB HOSTES FUGATOS (Dla obywateli zbawca, dla wrogów ten, który ich zmusza do ucieczki). Powyższe napisy służyły gloryfikacji osoby hetmana Sobieskiego przyrównanego w ich treści do rzymskich triumfatorów oraz zbawców nie tyle ojczyzny, ile jej obywateli.

²⁵ Bloemen (Blom, Blum, Blumb) Adriaen van (ochrzczony 27 lutego 1639 w Paryżu – zm. po 1694) – wywodzący się z Niderlandów flamandzki portrecista, uczeń Jana Petera I i członek antwerpskiej gildii św. Łukasza, aktywny w Antwerpii (w latach 1656–1657) oraz Wiedniu (w latach 1668–1692). Autor ilustracji do publikacji Galeazzo Gualdo Priorato pt. *Istoria di Leopoldo Cesare* (Wien 1674), portretów Achmeda Paszy (1670), Jeana Bap-

Kiliana II mł.²⁶ (il. 5)²⁷. W tym wypadku odmienne jest jednak ujęcie monarchy w popiersiu zwróconym *en trois quarts* (nie zaś w profilu). Do odzienia władcy należy zbroja karacenowa z główką gorgoneionu na piersi (na awersie żetonów koronacyjnych brak analogicznych wyobrażeń) wraz z nieodłącznym paludamentem, którego jeden z końców przypięty okrągłą zaponą swobodnie spoczywa na prawym ramieniu królewskim (również nieutralony przez twórcę kompozycji medalierskiej)²⁸.

tiste Colberta (1673), Michała Kazimierza Paca (1674), Jana III Sobieskiego (we współpracy z Barthollomäusem Kilianem mł.) (1685); por. U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* [...], Leipzig 1907–1950, bd. IV (1910), s. 128; F.W.H. Hollstein, *Dutch & flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450–1700*, Amsterdam 1949–2010, bd. II (1950), s. 98; H. Widacka, *Lew Lechistanu*, s. 434.

²⁶ Kilian II mł. Barthollomäus (ur. 6 maja 1630 w Augsburgu – zm. 15 stycznia 1696) – wywodzący się z Niemiec rysownik, miedziorytnik, wydawca, uczeń własnego ojca Wolfganga Kiliana oraz Matthäusa Meriana, François Poilly'ego, działający we Frankfurcie nad Menem i w Paryżu. Autor licznych portretów graficznych, m.in. Leopolda I Habsburga (1674), Ludovicusa Antoniusa (brak daty), Marcusa Antoniusa Jenischa (brak daty), Jana III Sobieskiego w kostiumie *all'antica* (1685), a także rycin z przedstawieniami widoków miast i poszczególnych ich placów oraz ulic, m.in. Marienplatz w Monachium (XVII w.), por. U. Thieme, F. Becker, *op. cit.*, bd. XX (1927), s. 288–291; *A checklist of painters c. 1200–1976 represented in the Witt Library*, Courtauld Institute of Art, J. Sunderland (edit), London 1978, s. 157.

²⁷ Warszawa, Muzeum Narodowe, nr inw. Gr. Pol. 15380 MNW; M.Ch. Le Blanck, *Manuel de l'amateur d'estampes* [...], t. I–IV, Paris 1854–1889, t. II, s. 336, poz. 17; E. Hutten-Czapski, *Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie polskich osobistości w zbiorze Emeryka hrabiego Hutten-Czapskiego w Krakowie*, Kraków 1901, poz. 671; D. Witke-Jeżewski, *Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jeżewskiego, urządzonej staraniem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w r. 1914*, Warszawa 1914, poz. 1056, idem 1925, poz. 521 i il.; *Polska jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, t. I–III, oprac. W. Antoniewicz, J.S. Bystroń, A. Brückner, Warszawa 1927–1930, t. II, il. na s. 133; Katalog wystawy 1933, s. 95, poz. 85; R.A. Weigert, *Inventaire du fonds français. Graveurs du XVIIe siècle*, t. 1, Paris 1961, t. 5, s. 202, poz. 25; J. Ruszczycówna, *op. cit.*, s. 246, 248, il. 26 na s. 249; H. Widacka, *Jan III Sobieski*, s. 98–99, poz. 83, il. 71; *Katalog portretów BN*, t. 2, 1992, s. 142, poz. 1760, il. w t. 6, s. 209; H. Widacka, *Lew Lechistanu*, s. 102–103.

²⁸ Wizerunki Jana III Sobieskiego i jego najbliższych w karacenie służyły w przeszłości rozpowszechnieniu wiedzy na temat dokonań członków rodziny Sobieskich bez konieczności jednak odwoływania się do określonych wydarzeń historycznych. Dobrym przykładem realizacji w praktyce powyższych postulatów za pośrednictwem sztuki jest portret Aleksandra Benedykta Sobieskiego powstały ok. 1694 r., autorstwa nieznanego malarza, bez wątpienia wzorowany na wcześniejszych konterfektach ojcowskich w grafice i malarstwie, m.in. w pracach Kiliana i jego naśladowców. Postać młodego królewicza została utrwalona w popiersiu wewnątrz owalu. Ubiór Aleksandra składa się z karaceny wraz z przymocowanym na wysokości piersi maskaronem i pasków *pteryges* spływających spod zbroi oraz przerzuconej przez prawe ramię wstęgi orderowej, por. Wrocław, Muzeum Narodowe, nr inw. VIII-185; M. Gębarowicz, *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVII–XVIII w.*, Wrocław 1973, s. 399–400, fig. 22. O życiu na dworze królewskim

Godnym uwagi dodatkiem do stroju monarszego o znaczeniu symbolicznym są również trzy głowy zwierzęce: wilka, lwa i orła znajdujące się na połączonych tarczach naramiennika, spod którego wystają paski *pteryges*, przybierającego na awersie żetonu koronacyjnego niezidentyfikowanego autora z 1676 r. jedynie formę maski z maszkaronem. Głowa monarchy, którą na medalu komemoracyjnym nobilituje wieńiec laurowy, pozbawiona jest jakiegokolwiek nakrycia. Autor wyeksponował jedynie fryzurę Sobieskiego: włosy przycięte krótko i koliście.

Ilustracja 5. Portret graficzny Jana III Sobieskiego *all'antica*, Adriaen van Bloemen (Blom, Blum, Blumb) (rysownik), Bartholomäus Kilian II (rytownik), 1685, miedzioryt, wym. 62 cm x 46,5 cm (płyta).

Źródło: Reprodukacja w formie skanu, za: H. Widacka, *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010, s. 103.

Koncepcję portretowania Jana III Sobieskiego odpowiadającą medalierskim wizerunkom reprezentuje również miedzioryt z akwafortą z 1688 r., wykonany przez anonimowego rytownika niemieckiego, zawierający podobiznę monarchy w stroju antycznym²⁹ (il. 6). Jak wykazała Janina Ruszczycówna, interesujące nas przedstawienie graficzne jest znacznie słabszą artystycznie redakcją miedziorytu B. Kiliana. Strój monarchy, którego postać w popiersiu zwrócona jest *en trois quarts*, można również porównywać z ubiorem utrwalonym na awersie żetonu koronacyjnego. Władca ukazany został w karacenie z kwadratowym wycięciem wokół szyi, ozdobionej na piersiach główką gorgoneionu oraz we wzorzystym

i późniejszej działalności politycznej synów królewskich Jakuba, Aleksandra, Konstantego Sobieskich można dowiedzieć się więcej dzięki lekturze pracy Aleksandry Skrzypietz, pt. *Królewscy synowie — Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011.

²⁹ Kórnik, Biblioteka PAN, Gabinet Rycin, nr inw. A.XV.1378; Warszawa, Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Ikonograficznych, nr inw. G. 6800; Muzeum Narodowe, Gabinet Rycin, nr inw. 62735; E. Hutten-Czapski, *Catalogue*, poz. 704; H. Widacka, *Jan III Sobieski*, s. 102–103, poz. 90, il. 78; *Katalog portretów BN*, t. 2, 1992, s. 151, poz. 1798, il. w t. 6, 1997, s. 214; H. Widacka, *Lew Lechistanu*, s. 110–111.

paludamencie spiętym okrągłą broszą na lewym ramieniu. Ważnym uzupełnieniem zbroi królewskiej są naramienniki, na których tarczках umieszczono podobne postacie zwierzęce oraz paski *pteryges* spływające spod wspomnianego elementu ochronnego.

Ilustracja 6. Portret graficzny Jana III Sobieskiego *all'antica*, nieznaną rytownik niemiecki, 1688, miedzioryt, wym. 17,9 cm x 14,9 cm (kompozycja, odbitka obcięta).

Źródło: Reprodukacja w formie skanu za: H. Widacka, *Lew Lechistanu*. Jan III Sobieski w grafice, Warszawa 2010, s. 111.

Rycina B. Kiliana stała się wzorem dla twórcy konterfektu malarzkiego Jana III Sobieskiego, pochodzącego z czwartej ćwierci XVII w., autorstwa nieznanego z imienia i nazwiska malarza³⁰ (il. 7). Również i w tym wypadku Sobieski został upamiętniony jako Mars Sar-

Ilustracja 7. Konterfekt malarski Jana III Sobieskiego w karacenie urozmaiconej główką gorgoneionu, niezidentyfikowany malarz, 4. ćw. XVII w., płótno, olej, wym. 52,7 cm x 42 cm.

Źródło: Reprodukacja w formie skanu za: *Odsiecz wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990, s. 129, kat. nr 97.

³⁰ Kraków, Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu, nr inw. 1696; T. Mańkowski, *Malarsztwo na dworze Jana III Sobieskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1950, 12, 1–4, ryc. 6, s. 217; M. Karpowicz, *Jerzy Eleuter Szymonowicz Siemiginowski malarz polskiego baroku*, Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdańsk 1974, s. 142; J. Ruszczykówna, *op. cit.*, s. 246–252; *Odsiecz wiedeńska*, s. 129, kat. nr 97. Ponieważ nieznaną jest dokładna data powstania interesującego nas konterfektu, nie sposób udowodnić wspomnianej hipotezy.

macki. Na zgodność z prawdą powyższej interpretacji dzieła sztuki wskazuje odzienie portretowanego, a więc złożona karacena z główką gorgoneionu przymocowaną na wysokości piersi, znane już z poprzednich rycin wyobrażenia animalistyczne zlokalizowane na tarczach naramiennika, których kształty i kontury zostały zatarte oraz paludament przypięty na prawym ramieniu okrągłą broszą. Odbiegające od medalierskiego jest również ujęcie, w jakim spopularyzowano monarchę, w popiersiu zwróconym prawie na wprost, z głową odwróconą w prawo, znajdującym się w owalu wpisanym w prostokąt. Również i na obrazie brak nakrycia głowy monarchy, w miejsce którego widoczna jest fryzura królewska analogiczna jak na poprzednich rycinach.

W następstwie prowadzonej kwerendy obiektów malarstwa związanych tematycznie z osobą Jana III Sobieskiego udało mi się odnaleźć także konny konterfekt królewski, uwzględniony na wielkoformatowej kompozycji malarskiej Ferdynanda von Kessela³¹ pt. *Bitwa pod Chocimiem*, powstałej w latach 1674–1679³² (il. 8). Bez zmian pozostaje nie tyle ujęcie modelu: w całej postaci nie zaś w profilu, ile konkretna część odzienia monarszego: karacena z naramiennikiem w kształcie lwiego pyska oraz paski *pteryges*. Nawiązujący do sztuki wojennej starożytnych Rzymian przykład rzemiosła wojennego składający się z ułożonych w szeregi łusek został nałożony bezpośrednio na królewski żupan, który pozostaje widoczny dzięki charakterystycznemu wycięciu na plecach, przypominającemu klin zwrócony wierzchołkiem ku dołowi. Do pozostałych części ubioru i wyposażenia królewskiego zaliczyć należy nakolanniki, nagolennice, wysokie buty, skórę rysią okrywającą uda królewskie oraz złotą tarczę przewieszoną przez ramiona, aluzję do symbolu rodowego monarchy. Jan III Sobieski ponadto w lewym ręku ściska regiment, za pomocą którego pokazuje kierunek natarcia. Hetmańską buławę z kolei oglądający dostrzeże przy siodle (pod królewskim kolaniem)³³.

³¹ Kessel Ferdinand von (ur. 7 kwietnia 1648 w Antwerpii – zm. w 1696 w Bredzie), flamandzki malarz, uczeń własnego ojca Jana von Kessela st., Jacoba Campo Weyermana i Louisa de Moniego, artysta w służbie dworu Jana III Sobieskiego, dekorator pomieszczeń rezydencji wilanowskiej. Twórca licznych kompozycji pejzażowych oraz martwych natur, m.in. *Alegoria Ameryki* (XVII w.), *Małpy w kuchni* (XVII w.), *Bankiet małp* (XVII w.), *Bruksela* (1689), *Moskwa* (1689), por. U. Thieme, F. Becker, *op. cit.*, bd. XX (1927), s. 199–200.

³² Olesko, Galeria Obrazów we Lwowie, nr inw. IM 954, *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce*, t. VIII, 1905, s. CCCXX; A. Czołowski, *op. cit.*, s. 206, poz. 2; T. Pocheć-Perkowska, *Portrety Jana III jego rodziny. Katalog wystawy z okazji 300-lecia Wilanowa*, Warszawa 1983, s. 34; *Chwała i sława Jana III*, s. 139, kat. nr 25, il. 14.

³³ Krajobraz bitewny w tle z dominującym na pierwszym planie obozem tureckim (na miejscu dawnego obozu polskiego), Dniestrem oraz twierdzą bronioną przez most zwo-

Ilustracja 8. Kompozycja malarska, na której wyeksponowano w odpowiedni sposób sukcesy militarne Jana III Sobieskiego, biorącego bezpośredni udział w zmaganiach z Turkami, Ferdinand von Kessel, 1674–1679, płótno, olej, wym. 676 cm x 550 cm

Źródło: <http://niezwykle.com/11-listopada-1673-r-miala-miejsce-bitwa-pod-chocimem-to-najwieksze-zwyciestwo-w-historii-polski-pod-wzglem-skali-zniszczenia-armii-> [dostęp: 3 VI 2017].

Znajdująca się na rewersie omawianego żetonu koronacyjnego (il. 2b) artystyczna podobizna ręki Opatrzności („Manus Dei”³⁴) dzierżącej miecz

dzony został sporządzony na płótnie na podstawie opisywanej ryciny Romeyna de Hoghe’a, rytowanej w 1674 r.

³⁴ „Manus Dei” (łac. *Dextera Domini*) należy zaliczyć do motywów zaczerpniętych ze sztuki żydowskiej. Zgodnie bowiem z zasadami judaizmu Żydom nie wolno było uwieczniać zarówno w obrębie synagogi, jak i na zewnątrz wyobrażeń Boga. Aby zadośćuczynić powyższemu religijnym potrzebom, decydowano się na stosowanie przy odwzorowywaniu epizodów starotestamentalnych symbolu zastępczego w postaci ramienia, nadgarstka bądź samej ręki równoznacznej z działaniem Boga. Za podstawę źródłową dla twórców wyobrażenia „Manus Dei” należy przyjąć odpowiednio wybrane fragmenty Pięcioksięgu dotyczące exodusu narodu żydowskiego z Egiptu do Ziemi Obiecanej (Księga Wyjścia 14: 3, 8, 31). W Nowym Testamencie natomiast o „Manus Dei” przypomniano w opisach wydarzeń mających nastąpić po męczeńskiej śmierci Jezusa Chrystusa zawartych w Ewangelii Marka (Mk 16, 19), Łukasza (Łk 22, 69), Mateusza (Mt 22, 44, 26, 64) oraz Dziejach Apostolskich (2, 34, 7, 55) i 1 Liście św. Piotra (3, 22). Popularność wzmiankowanego wyobrażenia w okresie średniowiecza determinował fakt rygorystycznego przestrze-

sprawiedliwości³⁵ z trzema nałożonymi na główne wieńcami: laurowym, dębowym i oliwnym³⁶ sugeruje odbiorcy, iż naturalną konsekwencją znakomitych osiągnięć Sobieskiego na polu wojennym staje się królewska koronacja, w dalszej zaś kolejności pokój³⁷, którego rychłe zaprowadzenie

gania drugiego przykazania uwzględnionego w Księdze Wyjścia (Wj 20,4–6). Cyt. „Nie czyn sobie podobizny rzeźbionej czegokolwiek, co jest na niebie w górze, i na ziemi w dole, i tego co jest w wodzie pod ziemią. Nie będziesz się im kłaniał, i nie będziesz im służył, gdyż ja Pan, Bóg twój, jestem Bogiem zazdrosnym, który karze winę ojców na synach do trzeciego i czwartego pokolenia tych, którzy mnie nienawidzą, a okazuje łaskę do tysięcznego pokolenia tym, którzy mnie miłują i przestrzegają moich przykazań”. Początkowo Boga upamiętniano nie w całej postaci (np. jedynie głowę). Wymienić należy chrzcielnicę znajdującą się w kościele św. Bartłomieja w Liège, pochodzącą z 1118 r. W XV w. następuje upowszechnienie nowych idei i schematów w sztuce. Wczesny, całopostaciowy wizerunek Najwyższego siedzącego na tronie można odnaleźć na obrazie pt. *Koronacja Najświętszej Maryi Panny*, autorstwa Giovanniego d’Alemagna i Antonio Vivariniego, datowanym na ok. 1443 r. Natomiast do najwybitniejszych przedstawień reprezentujących interesującą nas tematykę należą fragmenty fresku sklepienia Kaplicy Sykstyńskiej (Oddzielenie światła od ciemności, Stworzenie Adama) wykonane przez Michała Anioła w latach 1508–1512. Niemniej jednak w XVI i XVII w. nie zrezygnowano całkowicie z posługiwania się motywem „Manus Dei”, który najlepiej, jak się wydaje, sprawdzał się właśnie jako istotna część kompozycji krążka medalierskiego, ograniczonego niewielkimi rozmiarami i zmuszającego artystę niejednokrotnie do utrwalania dawnych symboli. Zachował się m.in. medal pośmiertny Maksymiliana II Habsburga, autorstwa nieznanego artysty, datowany na 1576 r. Na awersie pracy wewnątrz korony *clausa* ukazano miecz i gałązkę drzewa laurowego. Natomiast w górnej części krążka oglądający dostrzeże wyłaniającą się zza chmur „Manus Dei” trzymającą odwrócone serce. Napis w otoku: COR · REGIS · IN · MANU · DEI pełni funkcję komentarza. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwarium numizmatycznego „Classical Numismatic Group”, Londyn, dnia 24 sierpnia 2016 r., aukcja stacjonarna nr 381, kat. nr 560, por. G. Ferguson, *Signs & symbols in Christian art*, London 1989, s. 92, 222.

³⁵ Różne warianty występowania w ikonografii podobizny miecza przybliżył Guy de Tervarent w słowniku pt. *Attributs et symboles dans l’art profane 1450–1600: dictionnaire d’un langage perdu*, wydanym w 1958 r. Genewie, por. G. Tervarent, *op. cit.*, s. 156–157.

³⁶ M. Górską uważa, iż wieńce nałożone na miecz dzierżony przez rękę Najwyższego wyłaniającą się spośród obłoków symbolizowały przymioty i zasługi Jan III Sobieskiego: zwycięstwa militarne (wieńiec laurowy), cnoty obywatelskie (wieńiec dębowy) i pokojowe zamiary nowego władcy-elekta (wieńiec oliwny), por. M. Górską, *op. cit.*, s. 86.

³⁷ O omawianym akcesorium wojskowym, rozumianym jednak jako narzędzie służące do obrony pokoju na peryferiach Rzeczypospolitej, wzmiankowali także XVII-wieczni twórcy literaccy w utworach gloryfikujących Jana III Sobieskiego. Warto przytoczyć zwłaszcza fragment wiersza Marcina Nikanora Anczowskiego dołączonego do pracy pt. *Campus intra et supra Campum seu [...] Janina [...] ad regalem inauguratus coronam [...]*, ogłoszonej w 1676 r. we Lwowie. Cyt.:

„E Campo, Rex Magne, Tuo speramus adulta
Munera Victori Pacis ut Ense metas
Hic esto Limes. Pacem Te poscimus omnes
Pax pulchra in Lechicos regrediare Lares”

w Rzeczypospolitej zapowiada wieniec oliwny³⁸. Dodatkowe potwierdzenie dokonanego aktu o charakterze prawno-religijnym stanowi korona *clausa* zlokalizowana w górnej części kompozycji. Przekaz propagandowy odnosi się zarówno do wydarzeń z przeszłości, teraźniejszości, jak i przyszłości, co potwierdza dodatkowo napis otokowy na rewersie: AD ISTAM – PER HAS [Przez te do tamtej]. Wybór na króla dotychczasowego hetmana wielkiego koronnego staje się w intencji dysponenta sprawiedliwością dziejową oraz dowodem na działanie Opatrzności Boskiej, która uchroniła kraj przed niebezpieczeństwem tureckim i zapewniła Rzeczypospolitej godnego następcę zmarłego króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego³⁹.

Przedramię Najwyższego z dobytym mieczem należy zaliczyć do repertuaru symboli stosunkowo często występujących w XVI- i XVII-wiecznych kompendiach emblematycznych, z przeznaczeniem do wielokrot-

(„Królu wielki, spodziewamy się, byś z tego pola
Zebrał mieczem dojrzałe dary zwycięzcy pokoju.
Tu niech będzie granica, żądamy wszyscy od ciebie pokoju,
Niech pierwszy pokój wróci w lechickie dziedziny”).

Mimo że M.N. Anczowski w inny sposób formułuje własne poglądy na temat aktualnych wydarzeń, przekaz zarówno pisarza, jak i medaliera wydaje się zbliżony. Środkiem umożliwiającym zaprowadzenie pokoju jest w obydwu wypadkach miecz. Szczególnie zaakcentowano postulaty pacyfistyczne podzielane przez rzesze szlachty, po latach wojen szwedzkich i tureckich oraz powstań kozackich pragnącej odbudowy gospodarczej państwa i powrotu do dawnej świetności, nawet kosztem zaakceptowania istniejącego od 1672 r. *status quo* na południowo-wschodnich rubieżach kraju. Cyt. za J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Dwaj królowie rodacy*, Warszawa 1980, s. 98, rozdział II (przypis 20).

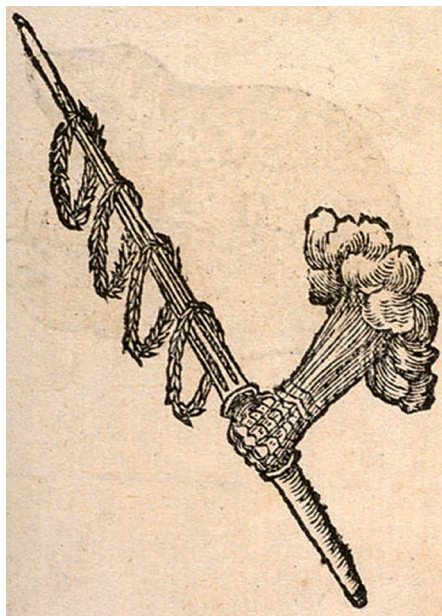
³⁸ Artystyczne wyobrażenie pozostającej w otoczeniu obłoków ręki Najwyższego należy interpretować, przyjmując za podstawę odpowiedni fragment następującego Psalmu: „prawica twoja podtrzyma mnie” (Ps 62, 9), por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, przeł. A. Jankowski, L. Stachowiak, K. Romaniuk, Poznań 1980.

³⁹ Żeton koronacyjny Jana III Sobieskiego z 1676 r. znalazł się również wraz z innymi monetami, do których należy zaliczyć trojaki z czasów panowania Zygmunta III Wazy: koronny z 1591 r. (mennica poznańska), litewski z 1592 r. (mennica olkuska), koronny z 1598 r. (mennica olkuska) oraz Jana II Kazimierza: trzy szóstaki koronne z 1650 r. w dekoracji okolicznościowej czarki, autorstwa anonimowego rzemieślnika, datowanej na czwartą ćwierć XVII w. Interesujący nas zabytek dawnego rzemiosła ma kształt kolisty, posiada niską podstawkę oraz dwa uchwyty (w formie masek ludzkich i zwierzęcych), w pobliżu których umieszczono dwa guzy dekorowane ornamentem roślinnym: turmalinami o szlifie tabliczkowym i rozetką. Wspomniany żeton koronacyjny i pozostałe numizmaty zostały wtopione w ścianki czarki, por. Kraków, Muzeum Narodowe, nr inw. MNK XIII 1168; por. *Inwentarz Kościołka Sybilli w Puławach... 1825-go Roku spisany*, Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps 3036/III, s. 65; *Inwentarz Świątyni Sybilli w Puławach... 1815-go Roku spisany w Paryżu w Sierpniu 1849 roku przepisany* (Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps XVII/2339), poz. 54; *Regestr Pamiętek polskich złożonych w Świątyni Puławskiej*, Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps 3226/II, s. 130–131, poz. 547; *Opisanie Pamiętek polskich w Świątyni Sibilli w Puławach*, Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps 2928/III, k. 66; *Collection Czartoryski. Catalogue*, Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps XVII/2342, s. 31.

nego użytku w kolejnych realizacjach medalierskich⁴⁰. W dziele Claude'a Paradina⁴¹ pt. *Devises héroïques et emblèmes* opublikowanym w 1557 r. w Lyonie (pierwsze wydanie w 1551 r.) zamieszczono emblemat z podobnym przesłaniem, lecz spopularyzowanym przy użyciu innego przedmiotu⁴² (il. 9). Wyłaniająca się zza chmur prawica ochraniająca przez zarękawie i rękawice ściska nie miecz, a krótką kopię (?), na której wiszą cztery wieńce laurowe. Napis: ETIAM FORTUNAM trafnie oddaje również poglądy dysponenta. W tym wypadku jednak, jak sugeruje autor w szerszym komentarzu dotyczącym bezpośrednio omawianej ilustracji i znajdującym się poniżej, mamy do czynienia z aluzją do historii rzymskiego legionisty Marcusa Sergiusza z powodzeniem pokonującego przeciwnika za pomocą sztucznej żelaznej ręki⁴³. Pliniusz Starszy w siódmej księdze dzieła pt. *Historia naturalna* [Naturalis historia] przybliżył własną oce-

Ilustracja 9. Emblemat wyrażający idee Boskiej Opatrzności wyobrażonej pod postacią ręki dzierżącej miecz, przez którego głównie zostały przerzucone cztery wieńce laurowe, dołączony do kompendium Claude'a Paradina, reprodukcja za: C. Paradin, *Devises héroïques et emblèmes*, Lyon 1557, s. 47.

Zródło: <http://www.emblems.arts.gla.ac.uk/french/emblem.php?id=FPAA039> [dostęp: 3 VI 2017].

⁴⁰ Także i w późniejszym okresie wykonywano emblematy inspirowane tematyką rewersu opisywanego medalu komemoracyjnego. Wymienić należy zwłaszcza rysunek emblematycznym *In Laudes Ioannis Sobiescii*, datowanym na 1677 r. Na emblemacie opatrzonym napisem: INNATOS EXCITAT IGNES widać pojawiającą się wśród obłoków rękę Najwyższego okrytą rękawem pochodzącym z wiecznego odzienia i ściskającą nie miecz, lecz szablę, którą uderza w tarczę „Janina”, dzierżoną przez kolejną rękę, zlokalizowaną po drugiej stronie. W dolnej części emblematu rozciąga się nieznaną krajobraz, por. J.J. Rollos, *op. cit.*, s. 125.

⁴¹ Paradin Claude (ur. w 1510 w Lyonie – zm. po 1573) – wywodzący się z Francji pisarz, znawca heraldyki i genealogii. Twórca i wydawca kompendium pt. *Devises héroïques et emblèmes* (Lyon 1557), por. A. Cartier, *Bibliographie des éditions des De Tournes imprimeurs lyonnais*, vol. 1, Paris 1937–1938, s. 15.

⁴² C. Paradin, *Devises héroïques et emblèmes*, Lyon 1557, Glasgow, University Library, sygn. SM815 1557, s. 47.

⁴³ *Ibidem*, s. 217–218.

nę wspomnianego rzymskiego żołnierza. Zgodnie z opisem zawartym w cytowanej pracy prawdziwą rękę Sergiusz miał stracić podczas II wojny punickiej toczony przez Rzymian z mieszkańcami Kartaginy w latach 218–201 p.n.e.⁴⁴

Zbliżony rodzaj broni białej, jak na pierwszej stronie żetonu koronacyjnego autorstwa anonimowego medaliera z 1676 r., również o rodowodzie antycznym, uwzględnił w swojej publikacji Jacob Typotius⁴⁵. Mowa w tym miejscu o emblemacie dołączonym do zbioru *Symbola Divina et Humana...*, wydanego po raz pierwszy w latach 1601–1603 w Pradze (kolejne rozszerzone wydanie: 1652)⁴⁶ (il. 10). Według Typotiusa, powyższy emblemat stanowił znak rozpoznawczy cesarza rzymskiego Walensa (Flaviusa Iuliusa). W wersji graficznej brakuje jednak trzech wieńców, widniejących na awersie medalu komemoracyjnego. Rękę Najwyższego okrywa zaś zbroja płytowa składająca się z opachy, nałokcica i zarękawia. Napis: FECIT POTENTIAM IN BRACHIO SVO miał w założeniu znaczenie uniwersalne.

Ilustracja 10. Emblemat stanowiący znak rozpoznawczy cesarza rzymskiego Walensa (Flaviusa Iuliusa) przedstawiający wyłaniającą się wśród obłoków rękę Opatrzności trzymającą miecz, dołączony do kompendium Jacoba Typotiusa, reprodukcja za: J. Typotius, *Symbola Divina et Humana Pontificum, Imperatorum, Regum*, t. 1, Pragae (Praga) 1601, s. 117, idem 1652, s. 34.

Źródło: <http://books.google.pl/books/reader?id=llzGDBtw9S0C&hl=pl&printsec=frontcover&output=reader&pg=GBS.PP6> [dostęp: 3 VI 2017].

⁴⁴ Pliniusz Starszy, *Historia naturalna (wybór)*, przeł. i oprac. I. Zawadzka, T. Zawadzki, Wrocław 2004, ks. VII.

⁴⁵ Typotius Jacob (Jacobus) (ur. w 1540 w Brugii – zm. w 1601 w Pradze) – flamandzki uczonec, nadworny historyk cesarza Rudolfa II Habsburga, znawca emblematów. Autor i wydawca trzytomowego zbioru emblematów pt. *Symbola Divina et Humana* (Praga 1601–1603), por. M.E.H.N. Mout, *A Useful Servant of Princes. The Netherlandish Humanist Jacobus Typotius at the Prague Imperial Court Around 1600*, „Acta Comeniana” 1999, 13, s. 27–49.

⁴⁶ J. Typotius, *Symbola Divina et Humana Pontificum, Imperatorum, Regum...*, Pragae (Praga) 1601–1603, (Illinois, University of Illinois, sygn. Volume 1: A–L M; Volume 2: pi B–Q [R]; Volume 3: pi B–R S–T), t. 1, s. 117; idem, *Symbola varia diversorum Principum Sacro-Sanctae Ecclesiae et Sacri Imperii Romani*, Pragae (Praga) 1652 (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. A: 28.4 Quod. 2° [1a]), s. 34.

Podobna koncepcja autorska już wcześniej została również urzeczywistniona w medalierstwie, jednak w dużo skromniejszej formie, dostosowanej do aktualnych potrzeb dysponenta. Zachowana dwudukatówka z ok. 1657 r.⁴⁷, niezidentyfikowanego autora związana z osobą Bogusława Radziwiłła przypomina późniejszą pracę nieznanego medaliera⁴⁸ z 1676 r. (il. 11). Na rewersie wśród obłoków dostrzegamy podobną dłoń

Ilustracja 11. Dwudukatówka zaopatrzona na rewersie w inspirowaną ilustracjami kompendiów emblematycznych podobiznę miecza pozostającego w dłoniach Boga z jednym wieńcem laurowym wewnątrz głowni, bita z inicjatywy Bogusława Radziwiłła, nieznanemu medalier, ok. 1657, złoto. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG” (Osnabrück), dnia 13 marca 2014 r. (aukcja nr 247, kat. nr 5026).

Źródło: <http://www.acsearch.info/search.html?id=1886314> [dostęp: 3 VI 2017].

⁴⁷ W okresie poprzedzającym bezpośrednio wybite wspomnianej dwudukatówki bądź pokrywającym się z jej emisją Bogusław Radziwiłł znajdował się pod komendą króla szwedzkiego Karola X Gustawa (od 31 grudnia 1655 r.). Następnie w randze generała lejtnanta (od lipca 1656 r.) dowodził pułkiem piechoty Roberta Grafa Douglasa operującym w okolicach Tykocina. Od 17 kwietnia 1656 r. pozostawał w służbie szwedzkiej, pełniąc obowiązki feldmarszałka, zaś od 16 października 1657 r. sprawował urząd generalnego namiestnika Prus Książęcych. Ostatnią godność B. Radziwiłł otrzymał od Fryderyka Wilhelma Hohenzollerna w podziękowaniu za czynny udział w rokowaniach ze stroną polską, zakończonych podpisaniem przez wielkiego elektora traktatów welawsko-bydgoskich (19 września 1657 r. w Welawie, 6 listopada 1657 r. w Bydgoszczy). Zawarte traktaty ratyfikowali następnie posłowie walnego sejmku warszawskiego (obradującego od 10 czerwca 1658 r.). Ostatecznie nowe ustalenia dotyczące władztwa Hohenzollernów w Prusach Książęcych potwierdzono na mocy pokoju oliwskiego, 3 maja 1660 r., por. B. Poten, *Radziwiłł, Fürst Bogusław*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, bd. 27, Leipzig 1885, s. 155; B. Radziwiłł, *Autobiografia*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1979, s. 141; T. Wasilewski, *Radziwiłł Bogusław (1620–1669)*, w: *Polski Słownik Bibliograficzny*, t. 30, 1979, s. 161–172.

⁴⁸ Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji antykwariatu „Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG” (Osnabrück), dnia 13 marca 2014 r. (aukcja nr 247, kat. nr 5026), por. E. Raczyński, *op. cit.*, t. II, poz. 181; *Catalogue*, poz. 4009 R4; S. Chelminski, *Sammlung des Herrn Sigismund von Chelminski, Szarawka (Russland). Münzen und Medaillen von Polen und sonstige auf Polen bezügliche Gepräge; die öffentliche Auction findet statt: Montag, den 25. April 1904 und folgende Tage*, München 1904, poz. 1865.

z mieczem, przez który przewieszono jednak jedynie jeden wieniec – laurowy. Pozostałe części kompozycji artystycznej: niewielkich rozmiarów Oko Najwyższego unoszące się nad wierzchołkiem głowni (brzeszczotu) oraz promieniujące z góry słońce, nie znajdują analogii na odwrocie późniejszej realizacji, gloryfikującej Sobieskiego. Napis w półkolu jest następujący: PROMPTITUDINE PRUDENTIA [Pośpiechem i roztropnością]⁴⁹.

W kontekście uroczystości koronacyjnych ku czci Jana III Sobieskiego odbywających się w Krakowie należy interpretować znaczenie miecza w odniesieniu do rytuału sakry monarszej. Wręczenie władcy podczas uroczystości w katedrze wawelskiej analogicznego akcesorium należącego również do zestawu oficjalnych insygniów koronacyjnych stanowiło w istocie akt inwestytury, tj. przekazania władcy-elektowi praw do królestwa, nad którym miał sprawować rządy, pamiętając jednocześnie o złożonych ustnie i pisemnie deklaracjach wobec poddanych. Nie powinno więc dziwić, iż dysponent królewski potrafił perfekcyjnie powiązać przekaz wybijanego wcześniej w dużym nakładzie żetonu koronacyjnego z odpowiednim momentem historycznym (koronacją), kiedy w sposób szczególnie uzewnętrzniała się powaga i majestat urzędu królewskiego. Tym samym więc uprawnione były nadzieje, iż podjęty wysiłek propagandowy nie pozostanie daremnym. Zarówno bowiem treść inskrypcji, jak i przesłanie kompozycji artystycznej wspomnianego medalu komeemoracyjnego odnoszą się do chwalebnej przeszłości oraz aktualnie rozgrywających się wydarzeń w Krakowie. Podobne przedstawienia przedmiotów związanych z odbywającą się w katedrze wawelskiej koronacją, stanowiące ilustracje do pism ulotnych oraz literatury przeznaczonych dla szlachty, odbijane i powielane po królewskiej koronacji, z pewnością przyczyniały się do rozpowszechnienia wśród określonej grupy odbiorców osoby Jana III Sobieskiego⁵⁰. Nie ulega wątpliwości, iż współcześni identyfikowali spopularyzowane za pośrednictwem grafiki czy malarstwa oznaki władzy monarszej z osobą aktualnie panującego, jego prerogatywami i obowiązkami. Na potwierdzenie powyższej hipotezy warto wspomnieć o publikacji Stanisława Sarnickiego (Sarniciusa) herbu Ślepowron⁵¹ pt. *Statuty i metryki przywilejów koronnych* wydanej w 1594 r.

⁴⁹ Bogusław Radziwiłł w obliczu szwedzkiej okupacji kraju i w konsekwencji świadomej decyzji o współpracy z najeźdźcą (na mocy deklaracji lenne podpisanej 20 października 1656 r. w Kiejdanach) nie mógł rzecz jasna poszczycić się konkretnymi sukcesami, wierzył jednak, iż ze względu na znakomite pochodzenie zasługuje na chwałę i szacunek. Bóg miał zaś patronować jego wszelkim przyszłym przedsięwzięciom.

⁵⁰ B. Miodońska, *Władca i państwo w krakowskim drzeworycie książkowym XVI w.*, Warszawa 1976, s. 70.

⁵¹ Sarnicki (Sarnicius) herbu Ślepowron Stanisław (ur. ok. 1532 w Mokremlipiu – zm. 23 września 1597 tamże) – historyk, wyznawca kalwinizmu, uczeń Filipa Melanchtona

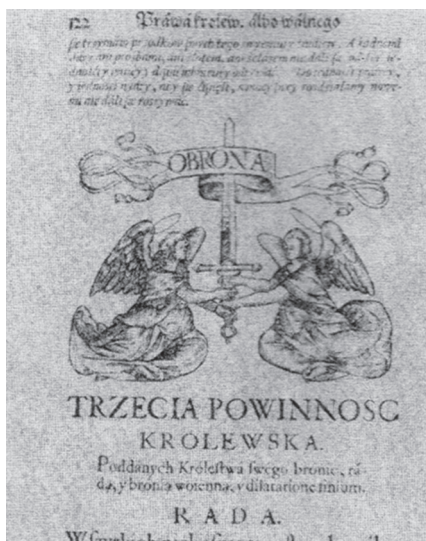
z inicjatywy obozu politycznego dawnego zwolennika Zygmunta III Wazy, Jana Zamoyskiego, w XVII w. zaś wielokrotnie wznawianej⁵². Na stronie tytułowej rozdziału III *Statutów* pt. *Obrona*, dotyczącego powinności władcy wobec poddanych, można dostrzec prosty miecz zwrócony głownią w górę i opleciony banderolą z cytowanym wyżej tytułem rozdziału, unoszony przez parę aniołów w długich szatach i aureolach na głowach (il. 12). Zgodnie z wykładnią autora, dobry władca powinien „poddanych królestwa swego bronić, radą i bronią wojenną i *dilatatione finium*”. Miecz oznaczający dotychczas sądownicze, administracyjne i wojskowe kompetencje monarchy winien być kojarzony z konkretnymi działaniami i zabiegami podejmowanymi przez panującego⁵³.

Drugi z żetonów koronacyjnych (zachowany w dwóch odmianach) miał przypominać współczesnemu odbiorcy konkretne wydarzenie histo-

w Wittenberdze oraz Jana Kalwina w Genewie, członek Rzeczypospolitej Babińskiej, protegowany Jana Zamoyskiego. Autor i wydawca licznych prac o różnej tematyce, głównie politycznej, religijnej i historycznej: *Collatio in qua aperte demonstratur blasphemias Gregorii Bresnensis...* (Frankfurt nad Odrą 1563), *O uznaniu Pana Boga wszechmogącego troje kazanie* (1564), *Oratio pro lege electionis ad maiestatem regiam amplissimum senatum et ordines regni. Cui addita est in fine Ratio creandi Romani Pontificis Deliberatioque de bello turcico* (Kraków 1575), *Księgi hetmańskie* (po 1575), *Descriptio veteris et novae Poloniae* (Kraków 1585), *Roczniki, czyli o pochodzeniu i sprawach Polaków i Litwinów Książ VIII (Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituorum libri octo)* (Kraków 1587), *Statuty i metryki przywilejów koronnych językiem polskim spisane* (Kraków 1594), por. H. Kowalska, J. Sikorski, *Sarnicki Stanisław (1532–1597), Polski Słownik Bibliograficzny*, t. 35, 1994, s. 217–222. 1994, s. 217–222.

⁵² Poglądy opozycjonistów dotyczące obowiązków władcy wobec poddanych, wyłożone i sprecyzowane w dziele S. Sarnickiego (Sarniciusa), w interesującym nas okresie nie uległy dezaktualizacji. Okres panowania Jana III Sobieskiego charakteryzuje się dalszym rozwojem systemu klientalnego i pozornym jedynie wzrostem znaczenia Izby Poselskiej. Przedstawiciele drobnej i średniej szlachty, którzy utracili własne majątki w wyniku licznych wojen i najazdów osłabiających gospodarczo Rzeczpospolitą w pierwszej połowie XVII w., zmuszeni zostali szukać pomocy i wsparcia finansowego u bogatszych współbraci. W przypadku wielkich właścicieli ziemskich nawet poważne straty materialne można było szybko odrobić za pomocą zwiększenia przymusowej pańszczyzny. Powstanie osobistej zależności pomiędzy ziemianinem a latyfundystą doprowadziło do sytuacji, w której ubogi szlachcic był w istocie reprezentantem wielkich właścicieli ziemskich podczas obrad sejmowych i sejmikowych, por. L. Podhorodecki, *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 2011, s. 27–41; Z. Wójcik, *op. cit.*, s. 24–50.

⁵³ O ile jednak Zygmunt III Waza (z wyjątkiem nierozstrzygniętej bitwy pod Gniwem, od 22 września do 1 października 1626 r. oraz zwycięskiego oblężenia Smoleńska, 13 czerwca 1611 r.) nie brał bezpośredniego udziału w wydarzeniach wojennych, o tyle znakomite osiągnięcia Jana III Sobieskiego w okresie sprawowania urzędu hetmana wielkiego koronnego i naczelnego dowódcy armii polskiej były królewskim poddanym doskonale znane, por. H. Wisner, *Zygmunt III Waza*, Wrocław 1991; U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”*. *Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa 1999.

Ilustracja 12. Rysunek miecza należącego do zestawu oficjalnych insygniów koronacyjnych, stanowiącego aluzję do obowiązków panującego wobec poddanych, opublikowany w dziele Stanisława Sarnickiego (Sarniciusa) herbu Ślepowron, *Statuty i metryki przywilejów koronnych*, wydany w 1594 r. w Krakowie.

Źródło: Reprodukacja w formie skanu za: M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce (1587–1668)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 46, il. 7.

ryczne z niedalekiej przeszłości, które otworzyło przed Janem III Sobieskim drogę do korony⁵⁴ (il. 3). Popieranie królewskie *all'antica* w prawym profilu, podobnie jak i okolicznościowa inskrypcja z tytułaturą monarszą,

wykazuje podobieństwo do awersu pierwszego z medali komemoracyjnych⁵⁵. Władca ma na sobie karacnę z kwadratowym wycięciem wokół

⁵⁴ Kraków, Muzeum Narodowe, nr inw. VII-Md-631 MNK oraz VII-Md-629; Własność prywatna. Przedmiot wystawiony na aukcji WCN (Warszawskiego Centrum Numizmatycznego), dnia 21 listopada 1998 r. (aukcja stacjonarna nr 16, kat. nr 16/1104); E. Raczynski, *op. cit.*, t. II, poz. 193, 194; *Catalogue*, poz. 2412, 7763; W. Bartynowski, *op. cit.*, poz. I.G. 18252, I.G. 18253 (odmiana); M. Gumowski, *Studia nad gdańską sztuką medalierską XVII w.*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1924, 10, s. 62; J. Manthey, *Le bienheureux Innocent XI et La Pologne „Boulevard de la Chrétienté” sur les medailles commémoratives: de „Dextera tua Domine percussit inimicum” (1683) à „Pax fundata cum Moschis” (1686)*, J. Gawlina (wstęp), Roma 1956, s. 22; Cz. Kamiński, W. Kowalczyk, *op. cit.*, poz. 58; *Chwała i sława Jana III*, s. 210–211, kat. nr 179; *Odsiecz wiedeńska*, s. 167, kat. nr 177; M. Stahr, *op. cit.*, s. 85, poz. 81. Według Mariana Gumowskiego autorem żetonu koronacyjnego mógł być Höhn (Hoehn) mł., por. M. Gumowski, *op. cit.*, s. 62. Brak jest jednak wystarczających przesłanek, aby zweryfikować powyższą hipotezę. Bardziej prawdopodobny wydaje się natomiast pogląd M. Górskiej przytoczony w przypisie 15, zgodnie z którym miejscem emisji interesujących nas żetonów koronacyjnych przeznaczonych dla szerokich rzesz odbiorców była Bydgoszcz. Natomiast ich autorami mogli być nieznanzi z imienia i nazwiska medalierzy działający w mieście nad Brdą. Awers zachował się również w drugiej wersji odwzorowanej w publikacji E. Raczynskiego. Mimo zastosowanych modyfikacji portret królewski Sobieskiego oraz inskrypcja jedynie nieznacznie odbiegają od poprzedniej kompozycji medalierskiej. Istnieje także odmiana powyższego medalu komemoracyjnego wykonana po 1676 r. Awers wypełnia podobizna królewska w profilu w samym tylko paludamencie i wieńcu laurowym na głowie. Inna jest także inskrypcja: IOAN.III D. G. REX POL. M.D.L.RUS.PRUS. Na rewersie natomiast, poniżej tarczy „Janina” przykrytej koroną *clausa*, brakuje panoramy okolic Chocimia, por. Warszawa, Zamek Królewski, nr inw. ZKW.N.71, ZKW.N.3178.

⁵⁵ Treść wspomnianej inskrypcji wygląda następująco: IOANNES III CORON[atus]

szyi, naramiennikiem z wyobrażeniem lwiego pysku i paskami *pteryges* oraz płaszcz udrapowany na paludament.

Istnieją dużo późniejsze portrety graficzne Jana III Sobieskiego, które możemy próbować dopasowywać do odmiany awersu medalu Höhna (Hoehna) mł. Wyróżnić należy zwłaszcza miedzioryt z lat dziewięćdziesiątych XVII w.⁵⁶ (il. 13). Opisywany przez nas portret królewski (tzw.

mała wersja) pochodzi z 1692 r. i był rytowany przez Karola de La Haye (Haie)⁵⁷ we własnym zakładzie rytowniczym w Warszawie. Autor miedziorytu, przystępując do pracy, jako podstawę (wzór) wybrał wcześniejszy konterfekt monarszy pędzla Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego, który następnie z powodzeniem odwzoro-

Ilustracja 13. Portret graficzny Jana III Sobieskiego, Karol de La Haye (Haie), według obrazu Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego, 1692, (kolejne wydania: 1700, 1728), miedzioryt, wym. 17,8 cm x 12 cm (płyta).

Źródło: Reprodukacja w formie skanu za: H. Widacka, *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010, s. 121.

IN REG[em] POL[oniae] ET M[agnum] D[ucem] L[ithaniae] 2 FEB[ruarii] 1676 (Jan III koronowany Królem Polskim i Wielkim Księciem Litewskim, dnia 2 lutego 1676).

⁵⁶ Warszawa, Biblioteka Narodowa, Zakład Zbiorów Ikonograficznych, nr inw. G. 45502; BUW, Gabinet Rycin, t. 879/nr 60; Muzeum Narodowe, Gabinet Starych Druków, nr inw. 4088; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 1–33, Kraków 1870–1939; 1905, t. 20, s. 300–301; H. Widacka, *Jan III Sobieski*, s. 113–114, poz. 103, il. 90; *Katalog portretów BN*, t. 2, 1992, s. 140, poz. 1751, il. w t. 6, s. 208; H. Widacka, *Lew Lechistanu*, s. 120–121.

⁵⁷ La Haye (Haie) Karol (Charles, Carl) de (ur. w 1641 w Fontainebleau – zm. po 1712 w Wiedniu?) – wywodzący się z Francji rytownik, aktywny w pierwszym okresie twórczości w Fontainebleau, Rzymie i Florencji, następnie w Gdańsku (od 1682), Warszawie (od 1689) i Wiedniu (od 1699), współpracownik Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego (od 1689). Ilustrator książek, m.in. dzieła Stanisława Orzechowskiego pt. *Subditus fidelis* (Warszawa 1698). Autor licznych portretów gdańskich duchownych i patrycjuszów: Carla Ehlera (1686), Johanna Gabriela Schmieđta (1687), Friedricha Söhnera (1687) i Friedricha Büthnera oraz graficznej wersji konterfektu Jana III Sobieskiego, autorstwa Jerzego Eleutera Siemiginowskiego (1690), a także tabeli z wyobrażeniem *Scutum Sobiescianum* dołączonej do dzieła Jana Heweliusza pt. *Firmamentum Sobiescianum sive Uranographia* (Gdańsk 1687); por. U. Thieme, F. Becker, *op. cit.*, bd. XXII (1928), s. 224.

wał na miedziorycie. Ujęcie modelu nie różni się od poprzednich. Popiersie monarsze skierowane *en trois quarts* w prawo zostało osadzone w owalnym profilowanym medalionie. Władcę upamiętniono w podobnej antykizowanej zbroi z naramiennikiem z dwurzędowymi paskami *pteryges*, posiadającej kwadratowy dekolt, urozmaicony klejnotem pośrodku, a także wykonanym z tego samego materiału, jednak nieco odmiennie udrapowanym futrzanym płaszczu spiętym okrągłą broszą (na wysokości prawego ramienia), na którego jednym z fałdów widoczny jest wizerunek orła polskiego z „Janiną” na piersi. W miejsce wieńca laurowego, honorującego skronie władcy (uwzględnionego na awersie medalu komemoracyjnego) brak jest jakiegokolwiek innego nakrycia. Uwypuklono jedynie fryzurę Sobieskiego.

Rewers poświęcony został w całości przybliżeniu odbiorcy fragmentarycznej panoramy stepowych okolic ukraińskich, najprawdopodobniej Chocimia, o czym świadczą zauważalne w oddali zarysy murów twierdzy zlokalizowanej nad Dniestrem, nad którymi dominuje ukoronowana tarcza „Janina”⁵⁸. W założeniu dysponenta znak herbowy króla miał przypominać zwycięstwo odniesione nad potęgą turecką – 11 listopada 1673 r., które zapewniło pokój i bezpieczeństwo mieszkańcom południowo-wschodnich kresów Rzeczypospolitej, a jego twórcy wyniesienie na tron⁵⁹. Powyższa interpretacja znajduje potwierdzenie w sentencji

⁵⁸ M. Górka i B. Milewska-Ważbińska we wstępie do pracy *In Laudes Ioannis Sobiescii* zwróciły uwagę, iż rysunek tarczy „Janina” sporządzony przez Jana III Sobieskiego na jednej z kart zbioru autorstwa J.J. Rollosa przypomina wcześniejsze wyobrażenia znaku rodzowego Sobieskich na rewersie opisywanej przez Edwarda Raczyńskiego drugiej wersji żetonu koronacyjnego oraz medalu autorstwa Jana Höhna (Hoehna) mł., z ok. 1684 (?) r. Na rysunku upamiętniono tarczę Sobieskich z ostrym umbem, czterema nitami widocznymi po zewnętrznej stronie i okuciem z rombowym ornamentem. Wokół wspomnianego akcesorium wojennego umieszczono cztery napisy: „ornat[ue], tegit[ue]”, „splendor, et auxilium”, „unum omnia contra”, „armat, et arcet”, por. E. Raczyński, *op. cit.*, t. II, poz. 193; J.J. Rollos, *op. cit.*, s. 31.

⁵⁹ Niewątpliwie przekaz medali komemoracyjnych powstających w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XVII w. pozostaje w zgodzie z poglądami królewskimi na temat polityki zagranicznej, publicznie wyrażanymi podczas obrad sejmowych czy spotkań w gronie senatorów. Przemówienia Sobieskiego mogą stanowić przykład szczególnej troski władcy o przyszłość Rzeczypospolitej i jej mieszkańców zagrożonych kolejnymi najazdami tureckimi i tatarskimi. Na przytoczenie zasługuje zwłaszcza wystąpienie panującego podczas rady wojennej zwołanej w pierwszej połowie lipca 1674 r. we Lwowie znane do naszych czasów w wersji niemieckojęzycznej pt. *Oratio welche von dem Durchleuchtigsten und Grossmächtigten Herrn...* Sobieski świadom trudnej sytuacji politycznej Rzeczypospolitej, którą jeszcze jako hetman wielki koronny, zwyciężając nad Turkami i Tarami usiłował odmienić, stwierdza, iż rozważywszy „sądem dojrzałym w ciągu dni kilku” wszystkie argumenty za i przeciw, postanowił zgłosić swą kandydaturę. W dalszej części mowy przekonuje zgromadzonych senatorów o stałej gotowości do obrony

na otoku: CORONATUR QVIA PROTEXIT [Koronowana bo osłoniła]⁶⁰. W związku z okolicznościami powstania żetonu koronacyjnego należy traktować tarczę „Janina” jako symbol ponownego zainicjowania władzy monarszej nad terytoriami dotychczas znajdującymi się pod bezpośrednim zagrożeniem tureckim.

Obecność „Janiny” na krążku medalierskim można wytłumaczyć nie tylko potrzebą pochwały czynów samego monarchy, lecz również koniecznością gloryfikacji rodu, którego reprezentantem był przyszły król⁶¹. O ile Sobiescy nie mogli poszczycić się podobną genealogią, co pozostali przedstawiciele polskiej magnaterii, np. Sapiehowie, Radziwiłłowie czy Pacowie wywodzący swych przodków od starożytnych wodzów bądź bohaterów, greckich i rzymskich, o tyle tradycje patriotyczne były zawsze pieczołowicie pielęgnowane w domu przyszłego zwycięzcy spod Chocimia i Wiednia⁶². Sytuacja monarchy, który ze względu na ograniczenia ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów zmuszony był nie ujawniać

kraju. Cyt.: „A więc poświęcę i ofiaruję najdroższej ojczyźnie mojej ciało i życie, mienie i krew swoją; pragnę oddać się całkowicie na utrzymanie czci Bożej, na obronę chrześcijaństwa, na obsługę tego istotnego przedmurza (bo nienasycona pycha Porty Otomańskiej to jedynie pozostawiła chrześcijaństwu), mianowicie naszej wspólnej matki, Korony Polskiej. Również z gorliwości starać się będę o dostarczenie jej obrony i oręża”. Omawiana przez nas kompozycja artystyczna medalu komemoracyjnego mogła być interpretowana przez dysponenta oraz oglądającego w nawiązaniu do realizacji zobowiązań monarszych wobec mieszkańców południowo-wschodnich kresów Rzeczypospolitej, por. Z. Wójcik, *op. cit.*, s. 227–228.

⁶⁰ Powyższa inskrypcja została powtórzona na miedziorycie z 1676 r. stanowiącym część dzieła Chwałkowskiego obok wyobrażenia ukoronowanego herbu Sobieskich. Na rycinie nie sposób jednak odnaleźć odwzorowania najbliższych okolic Chocimia, stąd wydaje się słuszne przyporządkowanie powyższego przedstawienia do kompozycji rewersu poprzedniego żetonu koronacyjnego. Ze względu jednak na identyczną datę powstania obydwu dzieł sztuki (1676) należy brać również pod uwagę możliwość, iż to autora ryciny należy uznać za naśladowcę medaliera.

⁶¹ Także i w późniejszym okresie wykonywano emblematy inspirowane tematyką rewersu medalu komemoracyjnego. Wymienić należy zwłaszcza trzy rysunki emblematów autorstwa J.J. Rollosa opublikowane w rękopiśmiennym zbiorze emblematycznym *In Laudes Ioannis Sobiescii*, datowanym na 1677 r. Na pierwszym z nich, opatrzonym napisem: QVO SVM FVLTA CORONO, uwieczniono tarczę „Janina” przykrytą koroną *clausa* na tle nieznaną zabudowę. Drugi emblemat skomentowany napisem: QVO SOLO NON GRANDIOR ILLA wypełnia podobne wyobrażenie znaku rodowego. Poniżej leżą inne tarcze herbowe, m.in. dekorowane motywem krzyża. W tle zaś rozciąga się nieznaną krajobraz. Trzeci, ostatni, emblemat z napisem: TANTAE NON IMPAR powiela poprzednio zastosowany schemat, jednakże poniżej herbu Sobieskich spoczywają nie tarcze, lecz korony *aperta*. Natomiast krajobraz w tle jest znacznie bardziej urozmaicony, por. J.J. Rollos, *op. cit.*, s. 99, 101, 103.

⁶² B. Milewska-Ważbińska, *Szkolna edukacja Jana Sobieskiego w duchu humanizmu chrześcijańskiego i obywatelskiego*, w: „*Primus inter pares*”, s. 18–54.

przed otoczeniem własnych planów politycznych, aby nie narazić się na niebezpieczeństwo utraty poparcia ze strony większości polskich *nobilitas*, była w porównaniu z innymi panującymi europejskimi paradoksalna. Do podstawowych obowiązków szlachty należało bezgraniczne oddanie i służba ojczyźnie, królowi oraz wierze katolickiej. W przeszłości uważano, że ranga i znaczenie danego rodu zależały od osiągnięć znakomitych przodków, którzy niejednokrotnie ryzykując życie w imię powyższych wartości i ideałów, byli nagradzani królewskimi nadaniami ziemskimi i licznymi przywilejami. Znak rodowy, na który powoływali się heraldycy, upamiętniał często konkretny epizod z przeszłości wymagający odpowiedniego objaśnienia przyszłym pokoleniom.

Czytelne nawiązanie do znaku rodowego Sobieskich znajdujemy również w literaturze staropolskiej, na kartach panegiryku Samuela Leszczyńskiego pt. *Classicvm Niesmiertelney Sławy...* wydanego 20 marca 1674 r. w Krakowie. Autor, chcąc właściwie ukazać dokonania wszystkich uczestników zmagañ pod Chocimiem, zdecydował się na wprowadzenie określonej konwencji literackiej. Relacjonując wygląd wnętrza pałacu Sławy, Leszczyński wspomina o konterfektach informujących o osiągnięciach wybitnych postaci – polityków, dowódców wojskowych, panujących, działających, od czasów starożytnych, w Europie i Rzeczypospolitej. Do grona zasłużonych zaliczono oczywiście, obok m.in. Stanisława Żółkiewskiego, także i Jana III Sobieskiego, prawnuka hetmana wielkiego koronnego – poległego podczas odwrotu po przegranej bitwie pod Cecorą (6–7 października 1620 r.). Na uwagę zasługuje zwłaszcza sposób, w jaki autor skomentował „Janinę”, którą legitymował się hetman wielki koronny:

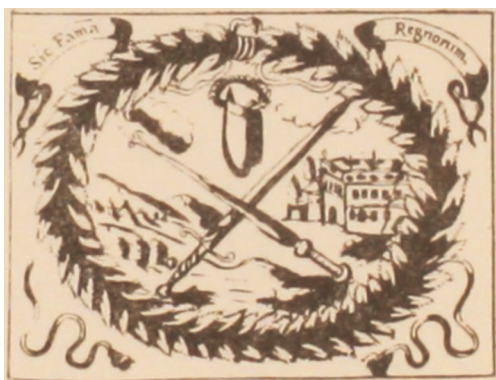
Stąd Bogini orężna, a z drugiey kirysem,
Strony, mąż odziany zupełnym: z tym napisem:
„Wielkiego Sobieskiego dziedziczna Janina
Zaszczyciła oyczyznę, starła poganina”⁶³.

Mimo że nie można wykazać, iż omawiane wyobrażenie na rewersie żetonu koronacyjnego było bezpośrednią adaptacją XVII-wiecznych dzieł literackich, to jednak występują pewne podobieństwa wynikające z ogólnego postrzegania przez współczesnych herbów szlacheckich. Medalier,

⁶³ S. Leszczyński, *Classicvm Niesmiertelney Sławy, Jasnie Wielmożnych Wodzow Koronnych, Y Wielkiego Xięst: Litewskiego y wszystkiego cnego rycerstwa Obozga Narodu na wszystkie światu Chrześciańskiego kraie Otrąbioney: Po szczęśliwey y niesłychaney Victoriey Pod Hocimiem, Dnia XI. Nouembra Roku Pańskiego 1673 otrzymaney; Stylo Panegyrico, a Oyczystym Rytme Opisaney, Roku Pańskiego. 1674. Dnia 20. Marca., b.d.w.*, Warszawa, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Starych Druków, sygn. S.4.21. 1674, s. 54.

utrwalając „Janinę” ponad widokiem twierdzy chocimskiej oraz stepów ukraińskich, pragnął przypomnieć oglądającemu o wydarzeniach z nieodległej przeszłości. Zaś stosowane przez pisarza porównania i paralele podkreślające męstwo i odwagę uczestników batalii chocimskiej, często rymowane dla ułatwienia zapamiętania, powtarzane przez kolejnych czytelników były znane dużej części królewskich poddanych.

Również i podobizny pozostałych insygniów koronacyjnych pojawiały się wraz z tarczą „Janina” na współczesnych emblematkach publicznie eksponowanych. Interesująca nas rycina przedstawia emblematyczną dekorację na jednym z łuków triumfalnych ustawionych 27 grudnia 1683 r. na Rynku Głównym w Krakowie na cześć Jana III Sobieskiego wizytującego dawną stolicę Rzeczypospolitej wkrótce po zwycięskiej batalii wiedeńskiej, poczynając od 23 grudnia tego roku⁶⁴ (il. 14). Pod „Janiną” Sobieskich rytownik uwzględnił skrzyżowane berło i miecz. Symbolika berła nie pozostawia wątpliwości. Znaczenie miecza należy natomiast

Ilustracja 14. Emblemat przedstawiający insygnia koronacyjne (berło i miecz) odzworowane pod tarczą Sobieskich – „Janina”, zainstalowany w charakterze dekoracji na jednym z łuków triumfalnych ustawionych na Rynku Głównym w Krakowie na cześć Jana III Sobieskiego, przybywającego do dawnej stolicy wkrótce po zwycięskiej batalii wiedeńskiej, 27 grudnia 1683 r.

Źródło: Reprodukacja w formie skanu za: M. Rożek, *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1972, s. 215.

⁶⁴ Kraków, Biblioteka Jagiellońska, M. Rożek, *op. cit.*, s. 215. Wjazd monarchy wracającego spod Wiednia do Krakowa miał miejsce 23 grudnia 1683 r. Jana III Sobieskiego powitał w katedrze wawelskiej Andrzej Chryzostom Załuski, wkrótce potem odśpiewano hymn *Te Deum Laudamus*. Właściwie uroczystości rozpoczęły się jednak dopiero 3 dni później, tj. 27 grudnia. Po wysłuchaniu mszy świętej para królewska udała się do kamienicy należącej do Wawrzyńca Tucciego na ucztę z udziałem członków Rady Miejskiej. Podczas biesiady miał miejsce pokaz fajerwerków, który znakomici goście oglądali z okien i balkonów wspomnianego domu. Prócz opisywanej bramy triumfalnej na Rynku znajdowały się jeszcze dwie inne ozdobione okolicznościowymi inskrypcjami i napisami ułożonymi przez wykładowców Akademii Krakowskiej, emblematami przypominającymi największe monarsze osiągnięcia, statuami antycznych bóstw i personifikacji oraz wyobrażeniami miast austriackich (Wiednia i Seczan) wyzwolonych przez Sobieskiego spod okupacji tureckiej. Szczegółowy opis powyższych wydarzeń został uwzględniony przez Wespazjana Kochowskiego w pracy pt. *Comenatarius belli adversum Turcas ad Viennam et in Hungaria anno Christi 1683...*, por. K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012, s. 143.

odczytywać nie tylko w związku z królewską koronacją odbywającą się w katedrze wawelskiej, lecz również z walkami pod murami cesarskiej stolicy. Jako tło uwieczniono panoramę Krakowa i Wawelu. W górnej części emblematu na dwóch wstęgach znajdujemy natomiast napis: „*Sic fama regnorum*”.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, należy zauważyć, iż autorzy dwóch okolicznościowych żetonów koronacyjnych przed wykonaniem królewskiego zlecenia mogli mieć kontakt z wcześniejszymi rycinami przedstawiającymi monarchę. Najpopularniejsza z nich autorstwa Romeyna de Hooghe'a z 1675 r. stała się pośrednim wzorem dla wielu późniejszych przedstawień królewskich w karacenie i paludamencie. Bez wątplenia wizerunek władcy na pierwszych stronach obydwu żetonów koronacyjnych miał znaczenie symboliczne i propagandowe. Szczególnie ważne było zwłaszcza w pierwszych latach panowania Jana III Sobieskiego wykazanie, iż nowy władca-elekt sprawował suwerenną władzę nad obywatelami w granicach istniejącego prawa (*pacta conventa*, artykuły henrykowskie). Jednocześnie, o czym zaświadcza wieniec laurowy na skroniach monarchy (na pierwszych stronach obydwu medali komemoracyjnych), zleciodawcy mogło zależeć także na przypomnieniu odbiorcy o własnych osiągnięciach militarnych na południowo-wschodnich kresach Rzeczypospolitej. W przypadku drugiego z żetonów koronacyjnych powyższy wątek połączony z wiktoria chocimską znajduje rozwinięcie na rewersie. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż korona *clausa*, unosząca się nad panoramą oswobodzonego Chocimia, oznaczała splendory, jakie spotkały hetmana wielkiego koronnego w następstwie powyższego zwycięstwa. Również i kompozycja na drugiej stronie pierwszego z żetonów koronacyjnych, bardziej rozbudowana, stanowiła aluzję do aktualnych wydarzeń politycznych. W tym wypadku jednak kluczowe wydaje się symboliczne nawiązanie do Najwyższego, którego wolą było, aby następcą zmarłego Michała Korybuta Wiśniowieckiego został Jan III Sobieski. Tym samym, władza monarchy-elekta znajduje symbolicznie legitymizację w niebie. Sens powyższego zabiegu propagandowego staje się całkowicie oczywisty, jeśli się sobie uświadomi, iż, jak wspomniano, rodzina Sobieskich nie należała wciąż w drugiej połowie XVII w. do ścisłego grona najznacześniejszych rodów Rzeczypospolitej, wyróżniających się zarówno rozbudowaną genealogią, rangą urzędów piastowanych przez jej przedstawicieli, jak i liczbą oraz wielkością posiadanych włości zlokalizowanych na terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Za podstawowe źródło inspiracji przy projektowaniu rewersu posłużył medalierowi zapewne jeden ze współczesnych XVII-wiecznych emblematów lub rewers jednej z monet. W artykule autor przybliżył przedstawienia najbardziej zbliżone do wyobrażenia umieszczonego na medalu komemoracyjnym. Fakt, że analizując zachowaną spuściznę ikonograficzną nie udało się znaleźć wzorca bezpośredniego, może wskazywać, iż twórca zmodyfikował istniejące wcześniej ryciny, dostosowując ich wygląd do aktualnej potrzeby i wymogów zleceniodawcy. Nie ulega jednak wątpliwości, iż podobizny broni białej (miecza, szabli) oraz przerzucanych przezeń wieńców nie stanowiły *novum* w ikonografii interesującego nas okresu historycznego.

BIBLIOGRAFIA

Rękopisy

- Collection Czartoryski. Catalogue (Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps XVII/2342), s. 31.
- Inwentarz Kościółka Sybilli w Puławach... 1825-go Roku spisany (Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps 3036/III, s. 65).
- Inwentarz Świątyni Sybilli w Puławach... 1815-go Roku spisany w Paryżu w Sierpniu 1849 roku przepisany (Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps XVII/2339), poz. 54.
- Opisanie Pamiątek polskich w Świątyni Sibilli w Puławach (Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps 2928/III, k. 66), Registr Pamiątek polskich złożonych w Świątyni Puławskiej (Kraków, Biblioteka Czartoryskich, rkps 3226/II), s. 130–131, poz. 547.

Źródła

- Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive, summorum Pontificum, S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum antistitum series: e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, Hrsg. K. Eubel, W. van Gulik, L. Schmitz-Kallenberg, P. Gauchat, R. Ritzler, Patawia 1951.
- Leszczyński S., *Classicom Niesmiertelney Sławy, Jasnie Wielmożnych Wodzow Koronnych, Y Wielkiego Xięst: Litewskiego y wszystkiego cnego rycerstwa Oboyna Narodu na wszystkie świata Chrześciańskiego kraie Otrąbioney: Po szczęśliwey y niesłychaney Victoriey Pod Hociem, Dnia XI. Nouembra Roku Pańskiego 1673 otrzymaney; Stylo Panegyrico, a Oyczytym Rytme Opisane, Roku Pańskiego. 1674. Dnia 20. Marca., b.d.w.* (Warszawa, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Starych Druków, sygn. S.4.21. 1674).
- Paradin C., *Devises héroïques et emblèmes*, Lyon 1557, Glasgow, University Library, sygn. SM815 1557.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, przeł. A. Jankowski, L. Stachowiak, K. Romaniuk, Poznań 1980.
- Pliniusz Starszy, *Historia naturalna (wybór)*, przeł. i oprac. I. Zawadzka, T. Zawadzki, Wrocław 2004.
- Radziwiłł B., *Autobiografia*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1979.
- Rollos J.J., *In Laudes Ioannis Sobiescii. Rękopiśmienny zbiór emblematów z rysunkami Johanna Jakoba Rollosa*, przekł. B. Milewska-Ważbińska, M. Górka, Warszawa 2016.

- Typotius J., *Symbola Divina et Humana Pontificum, Imperatorum, Regum...*, Pragae (Praga) 1601–1603 (Illinois, University of Illinois, sygn. Volume 1: A–L M; Volume 2: pi B–Q [R]; Volume 3: pi B–R S–T), t. 1.
- Typotius J., *Symbola varia diversorum Principum Sacro-Sanctae Ecclesiae et Sacri Imperii Romani*, Pragae (Praga) 1652, (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, sygn. A: 28.4 Quod. 2° (1a).

Opracowania

- A checklist of painters c. 1200–1976 represented in the Witt Library, Courtauld Institute of Art, J. Sunderland (edit), London 1978.
- Augustyniak U., *Wazowie i „królowie rodacy”. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa 1999.
- Bartynowski W., *Teki Bartynowskiego. Medale Jana III Sobieskiego [XIX/XX w.]* [b.m.w.].
- Bentkowski F., *Spis medali polskich lub z dziejami Krainy Polskiej stycznych w Gabinecie Król. Alex. Uniwersytetu w Warszawie znajdujących się tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podań zebrany i porządkiem ułożony przez [...]*, Warszawa 1830.
- Berry G., *Medieval English Jetons*, London 1974.
- Cartier A., *Bibliographie des éditions des De Tournes imprimeurs lyonnais*, vol. 1, Paris 1937–1938.
- Chelminski S., *Sammlung des Herrn Sigismund von Chelminski, Szarawka (Russland). Münzen und Medaillen von Polen und sonstige auf Polen bezügliche Gepräge; die öffentliche Auction findet statt: Montag, den 25. April 1904 und folgende Tage*, München 1904.
- Chrościcki J., *Barokowa architektura okazjonalna*, w: *Wiek XVII, Kontreformacja – barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970.
- Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzecieściecia odsieczy wiedeńskiej*, red. W. Fijałkowski, J. Mielezko, Warszawa 1983.
- Coyer G., *Historia Jana Sobieskiego Króla Polskiego*, Wilno 1852.
- Czołowski A., *Ikonografia wojenna Jana III*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, 2, 2.
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, t. 1–33, Kraków 1870–1939.
- Ferguson G., *Signs & symbols in Christian art*, London 1989.
- Gdańsk dla Rzeczypospolitej w służbie Króla i Kościoła. Katalog wystawy*, red. T. Grzybkowska, Warszawa 2004.
- Gębarowicz M., *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVII–XVIII w.*, Wrocław 1973.
- Górska M., *Medalierski wizerunek Jana III Sobieskiego*, w: „*Primus inter pares*”. *Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013.
- Gradowska A., *Przyczynek do ikonografii rodziny Sobieskich*, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 1967, 29, 1.
- Gumowski M., *Studia nad gdańską sztuką medalierską XVII w.*, „*Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne*” 1924, X.
- Hollstein F.W.A., *Dutch & flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450–1700*, Amsterdam 1949–2010.
- Hutten-Czapski E., *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte E. Hutten-Czapski*, t. I–V, St. Petersburg–Cracovie 1871–1916.
- Hutten-Czapski E., *Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie polskich osobistości w zbiorze Emyryka hrabiego Hutten-Czapskiego w Krakowie*, Kraków 1901.
- Iwanoyko E., *Godfryd Peschwitz – emblematyk gdański drugiej połowy XVII wieku*, „*Rocznik Historii Sztuki*” 1985, 15.
- Kamiński Cz., Kowalczyk W., *Medale i medaliony polskie i związane z Polską. Katalog wystawy*, Warszawa 1969.

- Karpowicz M., *Jerzy Eleuter Szymonowicz Siemiginowski malarz polskiego baroku*, Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdańsk 1974.
- Katalog portretów osobistości polskich i w Polsce działających w zbiorach Biblioteki Narodowej*, t. 2, red. H. Widacka, Warszawa 1990–1999.
- Katalog wystawy jubileuszowej zabytków z czasów króla Stefana i Jana III w czterechsetlecie urodzin Stefana Batorego i dwieście pięćdziesięciolecie odsieczy wiedeńskiej*, Muzeum Wojska Polskiego, Muzeum Narodowe, Warszawa 1933.
- Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali*, red. A. Białkowski, E. Tarka, S. Suchodolski, Z. Wdowiszewski, Muzeum Narodowe, Warszawa 1974.
- Komaszyński M., *Maria Kazimiera Sobieska*, Warszawa 1983.
- Kowalska, J. Sikorski, *Sarnicki Stanisław (1532–1597)*, w: *Polski Słownik Bibliograficzny*, t. 35, 1994.
- Landwehr J., *Romeyn de Hooghe the etcher contemporary portrayal of Europe 1662–1707*, Leiden 1973.
- Le Blanck M., *Ch., Manuel de l'amateur d'estampes [...]*, t. I–IV, Paris 1854–1889.
- Manthey J., *Le bienheureux Innocent XI et La Pologne „Boulevard de la Chrétienté” sur les medailles commemoratives : de „Dextera tua Domine percussit inimicum” (1683) à „Pax fundata cum Moschis” (1686)*, J. Gawlina (wstęp), Roma 1956.
- Mańkowski T., *Malarstwo na dworze Jana III Sobieskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1950, 12, 1–4.
- Matwijowski K., *Czy Sobieski zamierzał przeprowadzić absolutystyczny zamach stanu?*, w: *Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984.
- Milewska-Ważbińska B., *Szkolna edukacja Jana Sobieskiego w duchu humanizmu chrześcijańskiego i obywatelskiego*, w: „*Primus inter pares*”. *Pierwszy wśród równych czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013.
- Miodońska B., *Władca i państwo w krakowskim drzeworycie książkowym XVI w.*, Warszawa 1976.
- Mitchinger M., *Jetons, medalets & tokens*, vol. 1–3, London 1988–1989.
- Mout M.E.H.N., *A Useful Servant of Princes. The Netherlandish Humanist Jacobus Typotius at the Prague Imperial Court Around 1600*, „*Acta Comeniana*” 1999, 13.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Dwaj królowie rodacy*, Warszawa 1980.
- Odsiecz wiedeńska. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzechsetlecie bitwy*, red. A. Franaszek, K. Kuczman, Kraków 1990.
- Pocheć-Perkowska T., *Portrety Jana III jego rodziny. Katalog wystawy z okazji 300-lecia Wilanowa*, Warszawa 1983.
- Podhorodecki L., *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 2011.
- Polska jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, t. I–III, oprac. W. Antoniewicz, J.S. Bystróż, A. Brückner, Warszawa 1927–1930.
- Poten B., *Radziwill, Fürst Boguslaw*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, bd. 27, Leipzig 1885.
- Pullan J.M., *The History of the Abacus*, New York 1968.
- Raczyński E., *Gabinet medalów polskich*, t. II, Wrocław 1838.
- Rożek M., *Uroczystości w barokowym Krakowie*, Kraków 1972.
- Ruszczyćówna J., *Ikonoografia Jana III Sobieskiego. Wybrane zagadnienia*, „*Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*” 1982, 26.
- Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1983.
- Skarby Niderlandów. Rysunki i wybrane ryciny artystów niderlandzkich XV–XVII wieku ze zbiorów Fundacji Książąt Czartoryskich. Katalog wystawy w Arsenale-Muzeum Książąt Czartoryskich (20 kwietnia – 30 maja 2004 roku)*, red. J. Popielska, Kraków 2004.

- Stahr M., *Medale polskie i z Polską związane od XVI do XVIII wieku*, Poznań 2008.
- Targosz K., *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012.
- Tervarent G. de, *Attributs et symboles dans l'art profane 1450–1600: dictionnaire d'un langage perdu*, Geneve 1958.
- Thieme U., Becker F., *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* [...], Leipzig 1907–1950.
- Treiderowa A., *Tematyka polska w twórczości Romeyna de Hooghe'a*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1960, 6.
- Tron pamiątek ku czci „Najjaśniejszego, Niezwyciężonego Jana Sobieskiego Króla Polskiego” w trzechsetlecie śmierci 1696–1996, Warszawa 1996.
- Wasilewski T., *Radziwiłł Bogusław (1620–1669)*, w: *Polski Słownik Bibliograficzny*, t. 30, 1979.
- Weigert R.A., *Inventaire du fonds français. Graveurs du XVIIe siècle*, t. 1, Paris 1961.
- Widacka H., *Jan III Sobieski w grafice XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1987.
- Widacka H., *Lew Lechistanu. Jan III Sobieski w grafice*, Warszawa 2010.
- Wisner H., *Zygmunt III Waza*, Wrocław 1991.
- Witke-Jeżewski D., *Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jeżewskiego, urządzonej staraniem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w r. 1914*, Warszawa 1914.
- Witke-Jeżewski D., *Portret królewski w grafice ze zbiorów Dominika Witke-Jeżewskiego. Katalog*, Warszawa 1925.
- Wójcik Z., *Jan III Sobieski. 1629–1696*, Warszawa 1983.
- Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Katalog wystawy*, red. Z. Białłowicz-Krygierowa, M. Warkoczewska, Poznań 1982.

ABSTRACT

The author of the article is describing in detail ten examples of the works of art referring to obverses and order slips of recalled tokens. As he contends, their authors before executing the royal order could be in contact with earlier drawings introducing the monarch. Especially in the first years of the reign of Jan III Sobieski showing that the new ruler-elect is exercising the sovereign power over citizens within the limits of the existing entitlement was particularly important (*pacta conventa*, Henry articles). Simultaneously, what is testifying the laurel wreath on the temples of the monarch (on front pages of both tokens), the principal could also care about reminding the recipient of his own military achievements on the south-east borders of the Republic. In the case of the second of the tokens the above motif connected with the Chocim victory is finding its developing on the reverse. Also the composition on the other side of the first of the tokens, more extended, constituted the allusion to current political events. At designing the order slip, the medallist was probably inspired by one of the contemporary 17th-century emblems or the reverse of one of the coins. In the article the author showed closer the representations most similar to the idea put on the commemorative medal. The fact that analysing the preserved iconographic heritage did not enable finding the direct pattern, may show that the creator has modified the pictures existing earlier, adjusting their appearance to the actual need and requirements of the one who had ordered them. There is no doubt, however, that the images of cold steel (sword, sabre) or wreaths thrown over them were not *novum* in the iconography of the relevant historic period.

Key words: numismatic iconography, coronation, tokens, Jan III Sobieski

NOTA O AUTORZE

Jan Gustaw Rokita – absolwent Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin (Warszawa), Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, aktualnie doktorant Wydziału Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Obecnie pracuje w Centrum Informacji Kulturalnej i Turystycznej w Górze Kalwarii. Zainteresowania: historia sztuki, historia mody, medalierstwo, propaganda królewska na dworze Wazów i Sobieskich. Najważniejsze publikacje naukowe: *Polskie malarstwo portretowe (1506–1696) – geneza, rozwój, oddziaływanie* (Warszawa 2012), *Próby wykorzystania zwycięstwa smoleńskiego 1611 roku w medalierstwie*, w: *Hołd Carów Szujskich* (Warszawa 2012). E-mail: janrokita1@gmail.com